ЧЫЛА ЭЛЛАСЕ ПРОЛЕТАРИЙ-ВЛАК, УШНЫЗА!

МАРИЙ КОММУНА

1918 ий 1 октябрь годсек лектеш

КПСС Марий обкомын, МАССР Верховный Советын да Министр-влак Советын органышт

№ 32 (18414) | 1990 ий 7 февраль, вӱргече | Акше 3 ыр

Почетный лӱмым пуымо

Калыкын тазалыкшым аралымаште заслугылан Кугу Отечественный сарын инвалидше-влакын республиканский больницыштын тӱҥ врачшын заместительже Орлиана Борисовна **Горбаньлан** Марий АССР Верховный Совет Президиумын 1990 ий 15 январьыште лукмо Указше почеш **«Марий АССР-ын заслуженный врачше»** лӱмым пуымо.

* * *

Строительствыште заслугылан «Марагрострой» объединенийысе 7-ше №-ан специализироватлыме кусылшо механизированный колонный штукатур-маляржe-влакын бригадиршт Ираида Михайловна **Смирновалан** Марий АССР Верховный Совет Президиумын 1990 ий 5 февральыште лукмо Указше почеш **«Марий АССР-ын заслуженный строительже»** лӱмым пуымо.

Республикын наградыже

Производственный планым темымаште сеҥымашке шумылан Марий АССР Верховный Совет Президиумын 1990 ий 5 февральысе Указше почеш «Волжскпромстрой» трестысе 324-ше №-ан кусылшо механизироватлыме колонный каменщикше-влакын бригадиршт Раиса Максимовна **Фроловам** Марий АССР Верховный Совет Президиумын Почетный грамотыж дене наградитлыме.

1990 ий 4 март — сайлыме кече

ИЗБИРАТЕЛЬ ДЕНЕ ВАШЛИЙМАШ

Йошкар-Ола. Куяр кыдалаш школын актовый залыштыже избиратель-влак 836-шо №-ан Заречный территориальный избирательный округ деч РСФСР калык депутатыш кандидат — «Межхозтранс» объединенийысе АТП начальник В. А. Телегин да 24-ше №-ан Куяр избирательный округ деч Марий АССР Верховный Совет калык депутатыш кандидат-влак — республикысе здравоохранений министрын заместительже С. В. Бурнашева да Куяр сельсовет исполком председатель А. И. Мартынов дене вашлийыныт.

Кандидат-влакын доверенный еҥышт нунын илыш корнышт да пашашт нерген каласкаленыт. А кандидат-влак шке программышт дене палдареныт, йодыш-влаклан вашештеныт.

Избиратель-влак поселкышто 140 верлан йоча садым чоҥаш, рӱдӧ уремыште тротуарым шараш, урем гоч кӓлык шуко коштмо верыште светофорым сакаш, илыме пӧртлаш да котельныйыш газым, сар ден пашан ветеранышт ын пачерышкышт телефоным пурташ йодыныт.

Н. МОСКВИЧЕВ.

* * *

Морко. 838-ше №-ан Волжский территориальный избирательный округ деч РСФСР калык депутатыш кандидат-влак Н. Ф. Рыбаков, Ю. И. Помаскин, П. С. Фецюх, И. А. Алексеев, Ю. А. Большаков, М. М. Жуков, Е. В. Ионов, А. А. Калентьев, Л. Н. Торопов дене калык культура дворецыште вашлийын.

Депутатыш кандидат-влакын, доверенный еҥыштын ойлымекышт, погынышо-влак шуко йодышым пуэныт. Южо вашмут пешыжак ыш куандаре. Ю. А. Большаковлан районысо чодыра пытен толмо нерген йодышым пуымо ыле. Вашмут изиш ӧрыктарыш. Тудлан ӱшанаш гын, уто чодырам изишат руымо огыл. Адакше кунар руат, тунарак шындат. Юрий Александровичым колыштат да туге чучеш, пуйто тургыжланашыжат нимолан. Чынжымак тыге мо?

1989 ий 20 декабрьыште Морко райсоветын сессийыштыже лукмо пунчалыште тыге ойлалтеш: «...1983 ий гыч 1988 ий марте чодыра фондышто кугу вашта-

Совет Союзысо Коммунистический партий Центральный Комитетын Пленумжо нерген

ИНФОРМАЦИОННЫЙ УВЕРТАРЫМАШ

Пленумын пашаштыже КПСС-ын рӱдӧ органже-влакын составышкышт пурыдымо еҥ-влак — союзный республикыласе компартий ЦК, партий крайком, обком да окружком-влакын первый секретарьышт, союзный республикыласе Верховный Совет Президиум-влакын председательышт да Министр-влакын Советыштын председательышт, партий горком ден райком-влакын первый секретарьыштын да кугу первичный партийный организаций-влакын парткомыштын секретарьыштын группышт, тыгак министерство, центральный ведомство, творческий ушем да организаций-влакын вуйлатышышт, СССР Вооруженный Вийын, массовый информаций средство-влакын представительышт мланде шӱйым лукмо южо бассейнын шахтерышт участвоватлат.

КПСС ЦК-н Генеральный секретарьже М. С. Горбачевын докладше почеш пренийыште 5 февральыште кечывал деч вара СССР оборонный промышленность министр Б. М. Белоусов, СССР-ын Польша Республикысе Чрезвычайный да Полномочный посолжо В. И. Бровиков, Молдавийысе Компартий ЦК-н первый секретарьже П. К. Лучинский, КПСС Ленинградский обком ден горкомын первый секретарьышт Б. В. Гидаспов, Украинский ССР Наука академийын президентше Б. Е. Патон, Саратовский электроагрегатный производственный объединенийын старший мастерже В. А. Шабанов, Азербайджанысе Компартий ЦК-н первый секретарьже А. Н. Муталибов, «В. И. Ленин лӱмеш Челябинский тракторный завод» производственный объединенийысе партком секретарь В. М. Платонов, СССР Министр-влак Совет Председатель Н. И. Рыжков, М. В. Ломоносов лӱмеш Московский

заместительже А. Г. Ковалев, СССР культура министр Н. Н. Губенко, Куйбышевский областьысе «Прогресс» завод гыч партком секретарь В. В. Козленков ойленыт.

Пленумышто партийын XXVIII съездшылан КПСС ЦК-н платформыжын проектшым тӱрыснек ямдылен шуктышашлан да каҥгашыме йодыш дене Пленумын пунчалжым ямдылышашлан редакционный комиссийым ыштыме.

* * *

1990 ий 6 февральыште КПСС Центральный Комитетын черетан Пленумжо умбакыже пашам ыштен. Тушто партийын XXVIII съездшылан КПСС ЦК-н платформыжын проектшым да КПСС ЦК-н Генеральный секретарьже М. С. Горбачевын тиде йодыш дене докладшым каҥгашыме.

6 февральыште доклад почеш прениыште ойленыт: СССР Наука академийын вице-президентше, И. В. Курчатов лӱмеш Атомный энергий институтын директоржо Е. П. Велихов, РСФСР Верховный Совет Президиум Председатель В. И. Воротников, Тюменский область, «Нижневартовскнефтегаз» производственный объединенийысе партком секретарь Ю. А. Ганьковский, Эстонийысе Компартий ЦК-н первый секретарьже В. И. Вяляс, КПСС ЦК секретарь Е. К. Лигачев, КПСС Свердловский горкомын первый секретарьже В. Д. Кадочников, Украинысе Компартий ЦК-н первый секретарьже В. А. Ивашко, Иркутский областьысе Коршуновский горнообогатительный комбинатын экскаватор машинистше А. П. Мясников, Казахстанысе Компартий ЦК-н кокымшо секретарьже В. Г. Ануфриев, СССР иностранный паша министр Э. А. Шеварднадзе, «Советская культура» газет-

ственный комиссийжын председательже В. В. Никитин, Татар АССР, кугу грузан автомобильым ыштен лукшо «Камский объединенийысе партком секретарь В. А. Вылегжанин, КПСС ЦК секретарь В. А. Медведев, Арменийысе Компартий ЦК-н первый секретарьже С. Г. Арутюнян, КПСС Курский обкомын первый секретарьже А. И. Селезнев, КПСС ЦК секретарь Н. Н. Слюньков, Узбекистанысе Компартий Каракалпакский обкомын первый секретарьже С. Д. Ниетуллаев, «Микрохирургия глаза» межотраслевой научно-технический комплексын генеральный директоржо С. Н. Федоров, КПСС ЦК секретарь А. Н. Яковлев, КПСС Калининский обкомын первый секретарьже Н. Ф. Татарчук, СССР Наука академийын Экономика отделенийжын академик-секретарьже обязанностьым шуктышо С. С. Шаталин, Грузийысе Компартий ЦК-н первый секретарьже Г. Г. Гумбаридзе, СССР Государственный безопасность комитетын председательже В. А. Крючков.

7 февральыште КПСС ЦК-н Пленумжо умбакыже пашам ышта.

* * *

ПАРТИЙЫН XXVIII СЪЕЗДШЫЛАН КПСС ЦК-н ПЛАТФОРМЫЖЫН ПРОЕКТШЫМ ТӰРЫСНЕК ЯМДЫЛЕН ШУКТЫМО ШОТЫШТО РЕДАКЦИОННЫЙ КОМИССИЙЫН ЗАСЕДАНИЙЖЕ НЕРГЕН

5 февральыште М. С. Горбачевын председательствоватлымыж почеш редакционный заседанийын икымше заседанийже лийын.

6 февральыште комиссий умбакыже пашам ыштен. За-

Мельников, КПСС Ивановский обкомын первый секретарьже М. А. Князюк, СССР иностранный паша министрын первый

вет Председательын первый заместительже, СССР Министр-влак Советын Продовольствий да закуп шотышто государ-

съездлан КПСС ЦК-н платформыжын проектше шотышто ой-каҥашышт ден замечанийыштым ончымо.

1990 ий 5 февральыште КПСС Центральный Комитетын Пленумыштыжо

М. С. ГОРБАЧЕВЫН докладше

ЙОЛТАШ-ВЛАК, те тидын дене келшеда, шонем: ме моткоч кӱлешан Пленумыш погынена, тудым коммунист-влак, мемнан пӱтынь обществына кугу интерес дене да чытен кертде вученыт. КПСС ЦК-ш КПСС член ден беспартийный, партийный организаций ден комитет-влак деч, пашаче коллектив, пашазе ден кресаньык-влак деч, интеллигенций, ученый, ветеран-влак да молодежь деч шуко тӱжем серыш толын, тушто нуно ойым пуат да шонымашыштым луктын каласат. Телеграмма-влак кызытат толын шогат. Да те шкежат погынымаш ден митинг-влакым ужында, тушто эн чот тургыжландарыше проблема-влак тӱрлӧ позиций гыч, пӱсын да кугу интерес дене каҥашалтыт. Нунын участникыштат шке шонымашышт дене партий Центральный Комитетым палдараш шоненыт.

Чыла тидыже икверешналмаште — шке шотан феномен. Тыштыже мемнан обществыште перестройка корнышто, демократизаций ден гласность условийыште лийше да кызыт лийын шогышо келге вашталтыш-влак раш койыт. **Таче элысе коммунист-влакым да чыла гражданым мо тургыжландара гын, тыште тӱҥжӧ — перестройкын пӱрымашыже, элын пӱрымашыже да революционный вашталтышым ыштыме кызытсе, очыни, эн ответственный этапыште КПСС-ын рольжо.**

Общество КПСС-ын позицийжым пален налнеже, да мемнан Пленумын пӱтынь значенийже лач тышеч лектын шога. Пленумлан ямдылалтме жапыште мемнан ончылно **партийын XXVIII съездшым эртарыме жап нерген йодыш угыч шогалын.**

Кодшо ий декабрьыште Центральный Комитет съездым погымо жапым пел ийлан лишемдаш кӱлешлан шотлен. Но событий-влак моткоч писын виянгыт, сандене тиде йодыш дек пӧртылаш кӱлеш. Пӱтынь ситуацийым аклымек, коммунист ден партийный организаций-влакын темлышыштым ончен лекмек, Политбюро тыланда ончаш тыгай ойым пуа: КПСС-ын XXVIII съездшым тений июнь мучаште — июль тӱҥалтыште эртараш. Мемнан шонымаште, ЦК-н Пленумыштыжо тиде ой сайлан шотлымо лиеш.

Мемнан шонымаште, съезд деч ончыч партийын чыла звеноштыжо тичмаш виян отчетно-сайлымаш кампаний лийшаш, тидын годым КПСС-ын платформыжо да у Уставын проектше шотышто кумда дискуссийым эртарыман. Отчет ден сайлымаш годым кӱсем шушо кадровый йодыш-влак решитлыме лийыт, сайлыме у партийный орган-влак формироватлалтыт. Тидыже съездым эртарышашлан йӧршын вес тӱрлӧ ситуаций лиеш.

Кызытсе Пленумышто ме съезд вашеш КПСС ЦК-н платформыжын проектшым принимайтлена. А тылзе гыч, кум арня гыч гын, утларак келшен толаш, кеч-мо гынат, тылеч вараш кодман огыл, мыланна у Уставын проектшым ончен лекшашлан Пленумыш угыч погынаш логалеш. Кумдан каҥашышашлан тиде проектымат публиковатлаш кӱлеш.

Тыге каласаш лиеш, съездлан ямдылалтме паша решатлыше фазыш тошкалеш. Раш умылен налаш кӱлеш: партийын съездшым эртарыме жапым лишемдаш молан кӱлын да мом ме съездын тӱҥ задачыжлан шотлена. КПСС перестройкын инициаторжо, перестройка концепцийын да политикын генераторжо лийын. Тидын негызеш элыште келге революционный вашталтышым ышташ тӱҥалме, тидыже илышын чыла сферыжым да калыкын чыла ужашыжым авалтен.

Обществым уэмдаш, социализмын потенциалжым тичмашын кучылташ корно почылтын. Партий элын тачылан эн кӱлешан йодмашыжым да кызытсе тӱнямбал вияҥмашын реальностьшым теорийыште да политикыште ончыктен кертын. Кумдан шарлыше перестройкын рамкыштыже вашталтыш писын лийын шога, тиде вашталтыш пеш кумда да у сынан улмыж дене ойыртемалтеш. Тидыже государственный ден общественный институт-влак ончылно да, конешне, КПСС ончылно эре у деч у требованийым шында. Чынжым гын ме кызыт тугай жапыш толын шуынна, кунам партий перестройка годым лийше вашталтышым да пытартыш жапыште шочшо проблема-влакым шотыш налме негызеш шкенжын политикыжым пойдарышаш.

Ты шотышто юватылаш гын, тидыже почеш кодмашке, инициативым йомдарымашке конда. Тидыже КПСС-ыштат, тудын ойжо почеш ышташ тӱҥалме революционный вашталтышын пӱрымаштыжат садыгак палдырна ыле. Йодышым тыгерак шындымыж дене Политбюро ситуацийым драматизироватлаш, тиде пунчаллан трагический характерым пуаш йӧршынат ок шоно. Ме могай жапыште илымынам, могай задачым решатлен толмынам сайын умылышаш, платформын проектше дене мемнан кучедалмашлан у динамикым пуышаш улына. Айста Центральный Комитетын Пленумыштыжо тиде документым сайынак ямдылен шукташ тыршена.

Партий шкеже тӱҥ гычак уэмдалтеш, кызытсе условийыште политический пашам ыштыме искусствылан тунем шуэш да чыла перестроечный вий дене кылым сайын кучен мошта гын веле, тудо политический авангард улмо миссийжым шуктен кертеш. Тидым умылымашат пеш кӱлешан. Тиде — проблемын вес могыржо, тудат съездым лишемдаш кӱшта.

Партийым уэмдымаште эн тӱҥ йодыш тыгай: авторитарно - бюрократический система дене партийым мо ушен шоген гын, чыла тидын деч эрнаш кӱлеш. Авторитарно - бюрократический система пашам ыштыме йӧнеш да партий кӧргыштӧ кылым кучымашеш гына огыл, тыгак идеологиеш, шонкален моштымашеш, социализм нерген умылымашеш шке кышажым коден.

Платформышто тыге ойлалтеш: **мемнан идеална — гуманный, демократический социализм.** Пашазе классын да чыла шемерын интересыштым ончыктен шоген, Марксын, Энгельсын, Ленинын кугу наследийыштлан эҥертен, КПСС социалистический идейым кызытсе реалийлан келшышын вияҥда да тидын годым колымшо курымын моткоч кугу пӱтынь опытшым шотыш налеш.

Ме мо деч кораҥшаш улына гын, тидыже платформышто раш ончыкталтын. Ятыр лу ий годым келге вожым колтышо идеологический догматизм деч, эл кӧргысӧ политикыште чот тоштемше стереотип-влак деч да тӱнямбалсе революционный процесс нерген, тӱнямбалсе пӱтынь вияҥмаш нерген тоштемше умылымаш деч кораҥман. Можо тӱнямбалсе цивилизацийын чумыр йогыныштыжо социалистический эл-влакын ойырлен илымашкышт наҥгаен шоген, чыла тидын деч кораҥман, тугай умылымаш деч кораҥман, пуйто прогресс корно дене кайымаш вес тӱрлӧ социальный тӱнялан эреак ваштареш шогымым ончыкта. Ме социализмым ончылгоч палемдыме схема почеш чоҥаш лийме нерген умылымаш деч кораҥына, а тиде схемыже калыкын шолын шогышо творчествыжлан пеҥгыде рамка лийшаш улмаш; мемнан дене калык массын решатлыше рольжо нерген шуко ойленыт, а чынжым гын социалистический вияҥмашын тиде тӱҥ вийжым шотыш налын огытыл.

Партийым уэмдымаш государственный да озанлык орган-влак дене тудын отношенийжым принципиально вашталташ, нуным командоватлыме да нунын функцийыштым шке ӱмбак налме практика деч кораҥаш кӱшта. Уэм шогышо обществыште партий демократически признатлыме вий семын гына илен да авангард улмо рольжым шуктен кертеш. Тидыже теве мом ончыкта: тудын положенийже Конституцийыште закон семын каласыме дене тушкен пуалташ огыл. Мутат уке, КПСС вуйлатен шогышо партийын положенийже верч кучедалаш шона, но тидым демократический процессын рамкыштыже ышташ, утларак сай правовой да политический йӧн деч йӧршын кораҥаш, шке программыжым темлаш, тудым дискуссийлаште арален шогаш, моло общественно-политический вий-влак дене кылым чак кучаш, эреак калык коклаште пашам ышташ, калыкын интересше да йодмашыж дене илаш шона.

Мемнан обществыште демократизаций кумдаҥ толмо дене пырля политический плюрализм вияҥеш. Тӱрлӧ общественно - политический организаций ден движений-влак шочыт. Тиде процесс иктаж-могай этапыште партий-влакымат ыштымашке конден кертеш. КПСС тиде у обстоятельствым шотыш налын негызеш пашам ыштышаш, СССР Конституцийым да тушто пеҥгыдемдыме общественный стройым пагалыше чыла организаций ден кылым кучаш да диалогым эртараш ямде. Тидын годымак ме шылтыде ойлена: тура савыртышан кызытсе жапыште КПСС обществысе чыла вийым чак чумырымо, иктыш ушымо рольым шуктен, пӱтынь калыкын пиалже лӱмеш перестройкым ончык колташ йӧным ыштен кертеш.

Партийым уэмдымаш тудым келгын, чыла могырымат да чыла шотыштат демократизироватлаш, **демократический централизм принципым у шинча дене ончалаш, тидын годым демократизмым, партийный массын властьшым тӱҥ верыш шындаш кӱшта.** Тидыже КПСС-ым ик тичмаш организаций семын пеҥгыдемдаш полшаш, калык коклаште тудын авторитетшым нӧлташ тӱҥалеш. Тидын шотышто кугу ошкылым съезд деч ончычсо отчетно-сайлымаш кампанийыштак, съездыш делегат-влакым сайлымаштак ыштыман. Ме партий член-влак деч пурышо шуко требованийым чынлан шотлена: сайлымаш чынжымак сайлымаш лийже, тушто коммунист, первичный партийный организаций-влак решатлыше рольым шуктен кертышт.

Йолташ-влак! Ме мом шотыш налынна, ончыкылык жаплан задачым палемдыме годым могай реальностьым шотыш налына? Эн тӱҥжӧ нерген ойлаш гын, обществын кызытсе состоянийже теве мо дене ойыртемалтеш: ончыко каяш моткоч кугу йӧн уло, тидын годымак реальный лӱдыкшӧ уло.

Ончыко каяш йӧным теве мо ышта: перестроечный процесс умбакыже вияҥеш, калыкын куатле энергийже эрыкыш лектеш. Тачысе кечылан перестройкын эн кӱлешан результатше тыгай: общество эрык юж дене шӱлаш тӱҥалын (платформыштат тыгак ойлалтеш), тидлан кӧра шуко миллион совет еҥ чын гражданин улмыжым шижаш тӱҥалын, нуно государствым виктарыме пашам шке кидышкышт налыт. Тыгай тенденций вияҥ шогаш тӱҥалеш да, илен толын, лач тидыжак партийын тӱҥалме пӱтынь пашам сеҥымаш марте шукташ йӧным ышта, да тидыже кугун пуштылалаш амал лийшаш огыл. У экономический, политический структура-влакын йол ӱмбак шогалме да формироватлалтме процесс каен шога. Тидыже тыгак калыкын активностьшылан, илышын чыла сферыштыже перестроечный процессым шарен да келгемден колташ сай йӧным ышта.

Тидын годымак, перестройка корно дене ончыко кайышыла, ме теве мом ужына: элым авалтыше кризис моткоч келге да неле, тудын тыгай улмыжым ончыч паленат огынал. Кызыт мо лийын шога гын, тышеч шукыжо лач тидын дене умылтаралтеш. Общественный организмын кӧргыштыжӧ ятыр лу ий годым погынышо проблема ден противоречий-влак тӱжвак лектыныт. Чаманен каласаш логалеш, перестройка жапыштат экшык да йоҥылыш лиеденыт, да тидыжат обстановкым нелемден. Кызыт социальный нелылык да тургыжланымаш шижалтыт. Айда-йӧра манме семын ончымо да ӱшаным йомдарыме койыш палдырнаш тӱҥалын. Противоречиян, но реальный ситуаций тыгай. Лӱдыкшӧ уло, партий тидым шотыш налшаш, лекше нелылык-влакым шке пайдалан кучылташ, реальный проблема дене, шемер-влакын волышо кумылышт дене спекулироватлаш тӧчышӧ авантюрист-влак лектын кертыт. Тыгай лӱдыкшӧ раш палдырна, тудым пытартыш кечылаштат ужына.

Тидат коеш: южышт аптыранен шогалыныт, сеҥалтме деч лӱдыт, ликвидаторство койыш шижалтеш. Тидат — партийлан веле огыл, тыгак пӱтынь обществылан тугаяк кугу лӱдыкшӧ. Иктышт деч ме тыге ойлымым колына: маныт, утыждене тура савыртышым ыштынена, социалистический стройын эн тӱҥ негызшым пытарынена, да пуйто нелылык гыч лекташ моло корно уке да сандене ончычсо илышыш пӧртылаш кӱлеш. Весышт, мӧҥгешла, тыге ойлат: пуйто социалистический стройын йӧнжым тичмашын кучылтмашке виктаралтше реформа нимо сайышкат шуктен ок керт, пуйто элым утараш ик корно гына уло, тиде — капитализаций.

Тыгай мут абстрактный теоретический ӱчашымаш годым але политический круглаште каҥашыме годым гына шокта гын, тидын нерген ойлыдеат кодаш лиеш ыле. Но тыгай йӧрдымӧ шонымаш, обществыш шыгын пурен, шагал огыл еҥын вуйжым аҥыртара, политический атмосферым локтылеш, перестроечный процессын каен шогымыжым да ончыкылыкшым чын ужаш мешая. Ме теве мом ужшаш улына: пытартыш жапыште консервативный, тыгак шола радикальный сынан политический линий-влак утларак писын рашемаш тӱҥалыныт. Теве молан кӧра, йолташ-влак, партий ЦК-н платформыжо раш политический ориентирым пуэн, обществысе чыла таза вийым революционный вашталтышын цельже ден задачыж йыр чак чумырен кертше платформа, путырак

(Мучашыже 2-шо стр.).

шо 4.1 тӱжем гектарлан шагалемын».

Тергеныт специалист-влак. Чодырам кунар руэн, тунарак шындет гын, вич ий жапыште тынар тӱжем гектарлан шагалемеш ыле мо? Але лӱмжылан веле шындыме, а ончен кушташ тыршыме огыл?

Тачысе семынак Морко чодырам руаш гын, тудо улыжат вич ийлан веле сита. Неужели ме пытартыш пушеҥгым руымеке веле ӱпым кӱраш тӱҥалына? Молан кугу должностьышто шинчыше еҥ, экшыкым пала гынат, тудым калык деч шылташ тӧча? Вет чодыраже уке! Зеленогорский чодыра комбинат гына лу ийлан палемдымым куд ийыште руэн пытарен!

Вашлиймаш вес тӱрлӧ шонымашымат лукто. Республикыштына 43 процент марий ила. 838-ше №-ан Волжский территориальный избирательный округ деч РСФСР калык депутатыш **индеш кандидат кокла гыч куд руш, ик украинец, ик чуваш, ик марий. Тиде ик марийже РСФСР-ын парламентышкыже ок логал гын, кӧ тунам марий калыкын пӱрымашыжым аралаш тӱҥалеш?**

А весат тургыжландара. **Марий АССР Верховный Совет калык депутатыш кандидатлан марий-шамычым шагал ойырымо, уло тӱшка гыч кумло процент утларак веле. Сайлымаште мынярже сеҥен кертеш? Таче каласаш йӧсӧ.**

Л. ЯНДАКОВ.

* * *

У Торъял. Поселкысо «Колос» кинотеатрыш тыгана избиратель-влак 837-ше №-ан Советский территориальный избирательный округ деч РСФСР калык депутатыш кандидат-влак дене вашлияш толыныт.

Погынышо-влакым окружной избирательный комиссийын председательже П. С. Степанов депутатыш кандидат-влак дене палдарен. Теве нуно: Г. И. Мичеев — Советский район, «Михайловский» совхозын тӱҥ бухгалтерже, Г. Н. Орзаева — Оршанка райбольницын врачше, Г. С. Петров — республикысе Министр-влак Совет председательын заместительже, Ю. Е. Саличкин — ВЛКСМ Курык марий райкомын первый секретарьже.

Избиратель-влак кажне кандидатын илыш корныштым да пашашт дене, депутат лийыт гын, мо верч кучедалаш шонымышт нерген пален налыныт. Нунылан шуко йодышым пуымо. Ой-каҥашат шагал огыл ыле.

Погынымаш пунчалым луктын.

А. ЯШМЕТОВ.

М. С. ГОРБАЧЕВЫН докладше

(Мучаш. Тӱҥалтышыже 1-ше стр.).

чот кӱлеш. Тидын нерген эше ик гана каласынем.

Тыланда теве мом рашемден каласынем: **темлыме платформын рӱдыжӧ — совет обществын лиӹшыл жапысе да стратегический задачыже-влакым социализмым уэмдыме корнышто решатлыман.** Ме 1917 ий октябрьыште ойырен налме корнылан, социалистический идейлан ӱшанле лийын кодына, но тиде идейым догматически умылымо деч корангына, еҥ-влакын реальный интересыштым тӱрлӧ схемын жертвышкыже савыраш тӧчымӧ деч корангына. Тыгай задачым шынден: социальный справедливость принципым илышыш пуртышашлан ошкыл почеш ошкылым ыштыман, но тидын годым лишыл жапыштак чудо лийшашлан ӱшанен илыман огыл. Палемдымынам илышыш пуртымо годым эртыше жапысе йоҥылыш шонымашым да тӱрлӧ идеологический табум корандаш, вес обществылаште, нуным экономикыштышт да социальный сферыштышт, политический илышыштышт, производствым да илыш-йӱлам организоватлымаштышт, наукыштышт да т никыштышт, культурыштышт, духовный ден интеллектуальный творчествыштышт улшо чыла шергаканжым кучылташ шонена.

Платформым чоҥымаште улшо ойыртем тендан шинчашкыда перныт, очыни. Кызытсе жап гыч тӱҥалын, кечкунамат партийын политикыжын рӱдыштыжӧ айдеме да тудын пиалже лийыт, социалистический корно дене ончыко кайымаште шумо сеҥымаш эн ончычак тиде критерий дене висалтшаш. Ме тидыжым материалын кузе верандалтмыж денат ончыктымым принципиально кӱлешанлан шотлена. Платформа совет айдемын политический ден социально-экономический праваж нерген, личностьын эрыкше нерген каласкалыме гыч тӱҥалеш.

Йолташ-влак тидымат ужыныт, шонем: граждан-влакын правашт нерген каласкалыме почеш тыге палемдалтеш — еҥ-влакын духовный тӱняштым пойдарыме, обществын образованностьшым да чумыр культурыжым нӧлталме шотышто шуко мерым ышташ кӱлеш. Чаманен каласаш логалеш, виянгмашын тиде факторжо икмыняр жап годсек мемнан дене шентел планыш каен, промышленностьын виянгмыжым ончылтышо цифр-влакым ала-могай ешартыш [illegible] ончалтын. Чыла тидлан кӧра ме чотак почеш кодынна. Да тиде почеш кодмым пытарышаш верч шуко жап тыршаш логалеш. Ме теве мом чыла деч эн почеш, манаш лиеш, умыленна: информатика курымышто [illegible]

ыште вашталтышым вес масштаб дене да вес темп дене ыштен шогыман. Чыла тидыже чын. Но тӱҥ верыш ялыште производственный отношенийым пужен ыштымым шындаш кӱлеш. Да кызыт пӱтынь паша эн ончычак центрысе да верласе пашаеҥ-влакын позицийышт дене кылдалт шога. Тиде — озанлык йодыш огыл, а политический йодыш. Мланде пашаеҥын корныж гыч чыла чаракым корандыман, тудлан шонымо семын пашам ышташ йӧным пуыман. Платформын проектыштыже йодыш лач тыге шындалтеш.

Продовольствий — потребительский рынкым шотыш кондымо проблемын ужашыже гына. Да проектыште финансым да окса коштмым тазандыме, тенгеч сату налме йӧнжым пеҥгыдемдыме шотышто мера-влакын значенийышт ойыренак ончыкталтеш. Тиде мерым илышыш пуртымаш — лишыл кок ий жаплан шуйкалаш лийдыме задача.

Чын, мемнан дене дискуссий лийын: тиде йодыш шотышто чылажымат рашемден ончыкташ тыршаш кӱлешыже уло мо? Ме вет партийный платформа нерген, политический ориентир-влак нерген мутланена, да правительствын программыштыже — тудым Калык депутат-влакын съездыштышт ончымо — каласкалымым угыч ойлаш кӱлеш мо? Принципиальный установка-влак нине йодышым пуйто шойыштеныт. Но нине йодыш-влак путырак пӱсӧ улыт, сандене еҥ-влакраш вашмутым огыт му гын, нунын кумылышт волен кертеш. Тидым шотыш налын, йодышым каҥашен лекташ да икгай шонымашке толаш кӱлеш.

Мыйын шонымаште, але марте тышке мыланна пеҥгыдылык да чолгалык ситен огытыл, тыгай койыш деч утлаш кӱлеш. Лачшым манаш гын, ситыдыме тӱҥ звено нерген — акым ыштыме система нерген — мут лектеш. Тиде звенон укежлан кӧра пӱтынь экономический реформа ик верыште тошкыштеш. Тиде проблемым писынрак решатлаш кӱлеш. Тыгодым партий тыгай принципиальный позицийыште кодеш: ак шотышто реформым туге ыштыман — тидыже калыкын, поснак шагал доходан еҥ-влакын, илышыштым нелемдымашке ынже кондо.

Чыташ лийдыме озадымылык дене умбакыже келшен илаш ок лий. Кредит путырак изи процент дене пуалтеш, тыгай годым кредитым кугу пайда дене кучылтмым вучен кертына мо? Мемнан денысе гай процентым нигуштат, тӱнясе ик элыштат от му. Процент изилан кӧра нигӧат кредитым пӧртылташ ок тырше, молан манаш гын, тиде процент нимомат ок вашталте. Сандене [illegible]

дын шотышто раш план лийшаш.

Йолташ-влак, наций-влак коклаште кыл кучымо сферыште лекше, совет федеративный государствын ончыкылыкшо дене чак кылдалтше ятыр сложный проблема мемнан обществын экономикысе положений семынак тургыжландара. Тачсе каҥашыме документын проектшым ямдылыме годым ме национальный йодыш шотышто 1989 ий сентябрьысе Пленумын пеҥгыдемдыме платформылан эҥертенна.

Ме тыге шотлена: национальный йодыш шотышто платформа мемнан федерацийым пужен ыштыме пашалан тӱҥ негыз лийын кертеш. Тидын дене пырля, пытартыш жапыште мо у шочын, тудым шотыш налаш тыршыме. Съезд деч ончычсо платформышто совет федерацийын договорный принципшым умбакыже виянгдаш лийме да кӱлмӧ нерген ончыкталтеш. Тышке, чынжым каласаш гын, тугай правовой условийым ыштыме нерген ойлалтеш, могайже федеративный кыл кучымашын тӱрлӧ формыжо-влаклан илышыште лийын кертшашыштлан йӧным почеш ыле. Ме Совет государствын тичмашлыкшым да единый улмыжым арален кодымо годымак национальный йодышын тӱрлӧ-тӱрлӧ улмыж верч, тиде илыш ойыртемын шуко тӱрлӧ сынан улмыж верч шогена.

Мый тыге умылем: ме чыланат пытартыш жапыште национальный отношений сферыште пашан могай улмыж да тыште шарлен толшо процесс шотышто серьезнын шоналтен кертынна, тидлан йӧн лийын. Федерацийын вий-куатшым кузе тичмашынрак почаш, тидланже могай ошкылым ышташ кӱлеш? — тыгай йодышлан таза вашмутым кычалме дене пырляк элыште кугу тургыжланымашым лукшо сӱретат шуко палдырнен, тидыжым кӱлеш семын аклыде кодаш да тидын шотышто выводым ыштыде огеш лий. Мылам тыге чучеш: партийыште да обществыште, кугу нелылык дене гынат, тӱрлӧ шонымашын ваштӱкныдымышт деч посна огыл гынат, тыгай умылымаш формироватлалтеш: тиде сферыште чылажымат сайын вискален да ответственностьым шижын пашам ышташ кӱлеш. Сепаратистский националистический, тулечат ноч, экстремистский лозунг ден ӱнымаш-влак кушко кондерт кертыт, тидыже еҥ-влакым, калык-влакым, чумыр налмаште мемнан государствым кузе перен кертеш, тидым шукырак еҥ умылаш тӱҥалын.

Национ[illegible]

да гласность деч лӱдеш, кӧ законым шотыш ынеж нал. Мый теневой экономикын представительже-влак нерген ойлем. Тиде — чынжымак мафий, тудо наций-влак коклаште келшыдымашым тӱрлӧ семын ылыжтарен шога да, национальный нӧлталтмаш лозунгым кучылтын, государственный орган-влакым темда.

Кок республикыштыжат власть да партийный орган-влак, тыгай темдымашым ужын, шеҥгек чакненыт, ик позиций почеш весым юден каеныт. Тидыже, конешне, нунын чапыштым огеш нӧлтӧ. Чаманен каласыман, Азербайджанысе да Арменийысе интеллигенцийын шуко представительже ситуацийым чын аклен кертын огытыл, лийын шогышо сӱретын чын амалжым рашемден да событийын виянгмашыже сай влиянийым ыштен кертын огытыл. А тиде жапыштак перестройка ваштарешвиктаралтше, коррумпироватлалтше вий ончыко лектын да лидер лийын кертын, ондалыме еҥ-влакын действийыштым тиде вий шолдыртымо корныш виктарен колтен.

Мый тыге каласышаш улам: Москваште пытартыш кок ий жапыште тиде йодышлан моло йодыш дене таҥастарымаште утларак вниманийым ойырымо, очыни. Тӱҥалтышыште центрын позицийже тыгай лийын: Нагорный Карабах дене кылдалтше конфликтым туге тӧрлатен шындыман, — тыште сеҥышыжат да сеҥалтшыжат ынже лий. Уке гын, ваш-ваш тушманлын шыдешкымаш да икте-весын ӱмбак вий дене кержалтмаш уэш ылыж кертеш, ятыр еҥ кола да шуко энтек ышталтеш. Мут толмашеш, ситуацийын эн чот пӱсемме жапыштат ме тыгакак ыштенна. Да туге гынат содыки событийым сай могырыш вашталтен кертме огыл. Кодшо ий мучашсе сложный обстановкышто кок республикысе властьын кӱшыл органже-влак тугай пунчалым луктыныт, могайже ситуацийым эше чот пӱсемден. Теве кушко мием шумо: республика-влак, чынжым каласаш гын, икте-весышт ваштареш сарым тӱҥалмашке шуыныт. Кок могырымат вооруженный группа-влак ваш тӱкненыт, оружийым руалтен налаш, войска ден порядкым кучышо орган-влак ӱмбак кержалташ тӱҥалыныт, кӱртньӧ корным да шоссе корным авырен шогалыныт. Бакусо погромщык-влак поснак кугу торжалык дене ойыртемалтыныт. [illegible] дак Нагорный Карабахыште да граница воктенысе икмыняр районышто, а вара Бакушто чрезвычайный пол[illegible]

конституционный строй ӱмбак кержалтыныт, властьым шупшын налаш вашкеныт, демократийым огыл, а торжа вийын да сарланыше национализмын диктатурыжым илышыш шыҥдараш тыршеныт. Тиде, чынжым каласаш гын, вий дене властьым вашталташ тӧчымаш — лач тыгак, утыжденат каласыме огыл, шагалракат каласыме огыл. Переворотым ыштышашлан чыла структурым, эн ончычак военный структурым, ямдылыме ыле. Да кунам южо политический вий Азербайджанысе калык фронтын тиде ужашыжлан сай лияш тӧчен модеш гын, тидыже лач теве мо нерген ойла: тудо шкежат тыгай корнышкак лектын.

Тиде трагический кечылаште кӧ шке лишыл еҥжым йомдарен да шкежат кугу эҥгекышке да ойгыш логалын, ме нунылан, чыла армянлан, азербайджанецлан, рушлан, моло национальностян еҥлан, шке чаманымашнам каласена. Партий ден Совет правительство, беженец-влакын йӧсланымашыштым куштылемдаш да нунылан нормальный илышыш пӧртылашышт полшаш маньын, чылажымат ышташ тӱҥалыт.

Совет Армийын да МВД-ысе внутренний войскан салтакышт да офицерышт калык ончылно пеш кугу ответственностьым шижын шогеныт, патырлыкым, кугу чытымашым ончыктеныт да тидын дене вӱр йоктарымаш шарлен толмым ончылгоч коранденыт, тӱжем дене илышым арален коденыт, регионышто обстановкым лыпландарышашлан кӱлеш йӧным ыштеныт. Ынде тӱҥжым кок республикысе калык-влак, нунын партийный да государственный руководствышт каласышаш улыт. Нормальный илыш мыняр писынрак шке корнышкыжо возеш да чрезвычайный положений мыняр вашкерак чарыме лиеш, тидыже нунын действийышт деч зависитла. Да, конешне, Нагорный Карабахын проблемыже-влак — кеч-мо гынат, шуйкалаш лийдыме, эн ончыч шуктышаш проблемыже-влак — да тиде йодыш йыр шочшо проблема-влак вашкерак решатлыме лийышт да тышкыже конституционный принцип-влакым пеш чот сайын шуктен шогымо негызеш, тыште Азербайджанын тичмашлыкше нергенат ойлалтеш, шуаш манын, чылажымат ышташ кӱлеш.

Йолташ-влак! Перестройка верч кучедалмашын логикыже мемнам у кугу пунчалым лукмашке конден. Лишыл жапыште СССР Верховный Совет собственность нерген, мланде нерген, вересе само[управлений нерген]...

[кон]ституцым ыштыме нерген йодыш шындалтеш, тидыже перестройка политикым илышыш пуртышашлан чыла кӱлеш полномочийым пуышаш. Платформа проектыште тидын нерген, мутат уке, кӱчыкын каласыме, жапым шуйкалыде действоватлаш кӱлмым гына палемден ончыктымо. Центральный Комитетын тиде Пленумжо ты проблемым каҥашышаш, шонем. Перестройкын виянгмашыже, тудын дене кылдалтше планым да шонымашым илышыш пуртымо паша лӱдыкшыш логалшаш огыл. Тидлан корным пуаш мемнан правана уке.

Платформа проектыште политический да правовой реформын кӱчыкын да серыплын гынат, но ситыше наре радамлын каласыме моло йодышешыже кызыт мый ом шогал. Нине йодыш-влакым XIX партийный конференцийын пунчалже дене келшышын формулироватлыме да, конешне, тылеч вара эртыше жапыште обществын пойдаралтме опытшымат шотыш налме. Демократизаций, правовой государственностьым да шкенжым шке виктарыше социалистический обществым ыштымаш мемнан виянгмашын тӱҥ корныжо лийын кодыт.

Йолташ-влак! Платформа проектыште, мутат уке, перестройкын международный аспектше нерген, мемнан внешнеполитический стратегийым рашемден толшо тӱням кызытсе жаплан келшышын умылымаш нерген садыгак каласыман ыле. Тӱнямбалсе пашаште Совет Союзын у мышлений негызеш шукталтше курсшо партийын XXVII съездыштыже виян импульсым налын, внешний тӱня дене кыл кучымашын ойыртемже вашталт толмо семын утларак кугемше, раш палдырныше сынан лийын, илышыште практически шыҥдаралташ йӧным муын.

Тиде курсын негызшым да принципше-влакым 1988 ий мучашыште Объединенный Наций-влак Организацийыште луктын каласыме. У внешний политикым пӱтынь калыкын лӱмжӧ дене Калык депутат-влакын съездыштын да Верховный Советын документлаштышт законодательно пеҥгыдемдыме. Платформа проектыште тӱнямбалсе пашан чыла направленийже шотышто кызытак шукталтшаш да ончыкыжо шуктышаш задача-влак ончыкталтыт. Тыгеракын, XXVIII съезд вашеш каен, ме шкенан новаторский, чынжымак перестройкылан келшен толшо внешний политикынам пеҥгыдемден ончыктена. Тиде политикым чыла вереат сайын вашлийыныт да пӱ[тынь] [illegible]

тыт, тидлан кӧра южо йодыш-влак лектыныт. Мутлан, теве могай тургыжланымашым луктын каласат: тидыже элын аралалт кертмыжым огеш лушкыдемде мо? Очыни, ешарен умылтараш кӱлеш: оборонылан, ӱшанле оборонылан кӱлеш наре вий да йӧн лийже манме принцип дене келшышын гына Вооруженный Вий шагалемдалтеш да пужен ышталтеш.

Икмыняр социальный проблема-влак пӱсын шындалтыныт, военнослужащий-влаклан да запасыш лекше але отставкыш кайыше еҥ-влаклан илыме вер шотышто, нуным пашаш налме шотышто поснак каласыман. Оборона министерство шкетын тиде йодышым решатлен ок керт. Правительство икмыняр пунчалым луктын, тидыже йодыш-влакын пӱсылыкыштым мынярлан-гынат иземда, но раш: пытартыш жапыште офицер-влак да нунын ешышт социально аралалт кертдыме улмыштым шижыт, тыгай шижмаш деч нуным утараш манын, эше шуко ышташ кӱлеш. Лукмо пунчал-влакым сайын шуктыман. Военнослужащий-влаклан да нунын ешыштын членыштлан, тыгак запасыш колтымо офицер ден прапорщик-влаклан социальный шот дене йӧным пуымо целевой программым ямдылаш да пеҥгыдемдаш кӱлеш, шонена.

Да эше ик серьезный йодыш. Тудо армийысе да флотысо илышым массовый информаций средствылаште ончыктымо дене кылдалтын. Тидын нерген чын возыман. Совет Армийым, салтак ден офицер-влакын ратный пашаштым пагален возыман. Ме армий ваштареш виктаралтше пропаганда дене келшен огына керт, мемнан калык тидым ышташ огеш пу да тидын дене огешат келше. Но тидыже теве могай йодышым огеш коранде: мемнан армийын пашажым обществыште демократический йӧн дене каҥашыман.

Полташ-влак, мый шке выступленийын тӱҥалтышыштыже виянгме кызытсе этапыште перестройка условийыште обществыште партийын рольым угыч аклен ончымо шотышто, партийный, государственный да озанлык орган-влак коклаште функцийым рашемден шеледыме шотышто ӱшандарен каласкаленам. Векат, тиде кардинальный йодыш шотышто ЦК-н позицийжым палемден ончыкташ кӱлын. Но принципиальный план дене ончаш гын ме платформышто партийын уэмдымашын тугай аспектше дечат корангын каен огына керт, могайже тудым кӧргӧ гыч пужен [illegible]

ым илышыш шыҥдараш манын, кузе ышташ кӱлеш — эше чылажымак мучаш марте шонен шуктымо огыл. Тиде ик тугай проблема, могайжым партийын у уставшым ямдылыме годым съезд деч ончычсо дискуссийыште каҥашаш кӱлеш.

Ончылгоч ойлымо шот дене мый йодышым тыге шынден ыле: кӱшнӧ шогышо орган-влакын — Центральный Комитет марте — пашаштлан коммунист-влакын влиянийым ыштымышт эн чотшо теве мо деч зависитла: нине органлаш коммунист-влаклан шке представительыштым, кӧлан нуно ӱшанат, тугай еҥ-влакым, чынжымак лидер-влакым, перестройкын талын кучедалше еҥже-влакым колташышт нунылан чынжымак могай йӧн ышталтеш, чылажат тидым онча. Ме теве мо верч йӱкым пуышаш улына: партийын чыла сайлыме органыштыже, тидын шотыштак КПСС ЦК-ште, эн активный, партийыште палыме ончыл пашаеден кресаньык-влак куатлын лийышт. Мый тидын шотышто чот ӱшанем. Да кокымшо. Партийын руководствыжын, тидын шотыштак ЦК-н да тудын сайлыме органже-влакын, пашашт шотышто гласностьлан кызытсе деч утларак кугу йӧн лийшаш. Тунам вара, чынжымак, Ленин семын келыштарен каласаш гын, коммунист-влак чылажымат пален кертыт да чылаж нергенат сайын умылен, выводым ыштен, ойым пуэн кертыт.

Тыге шонем: ме политикым формироватлымаште коммунист-влакын чынжымак участвоватлымыштым теве мо денат кумдангдена: тиде але вес регионышто илыш могай улмо дене келшышын, общественный виянгмашын тӱрлӧ проблемыж шотышто шке платформым ыштен ямдылаш ме партийный орган-влаклан йӧным пуэна. Пашам тыге шуктен толман — коммунист-влак нине документ-влакым ямдылымаште, каҥашымаште да лукмаште чынжымак участвоватлен кертышт, тидлан йӧн лийже. Конешне, партийный демократийын проблемыже-влак тидын дене гына кылдалтын огытыл. Икмыняр шонымашым каласымек, мый тевемолан вниманийым ойырынем: чыла проблема-влак шотышто съезд деч ончычсо дискуссий жапыште келгынрак шоналтен ой-влакым ямдылыман.

Платформын проектыштыже кӱшыл партийный инстанций-влакын структурыштым вашталтыме нерген ой шыҥдаралтын. Пашаже, умылаш лиеш, тыште огыл: партийым уэмдаш ямде улмо нерген у лӱм дене палемден [illegible]

Йолташ-влак тидымат ужыныт, шонем: граждан-влакын правашт нерген каласкалыме почеш тыге палемдалтеш — ен-влакын духовный тўняштым пойдарыме, обществын образованностьшым да чумыр культурыжым нöлталме шотышто шуко мерым ышташ кўлеш. Чаманен каласаш логалеш, виянгмашын тиде факторжо икмыняр жап годсек мемнан дене шенгел планыш каен, промышленностьын виянгмыжым ончыктышо цифр-влаклан ала-могай ешартыш семынрак гына ончалтын. Чыла тидлан кöра ме чотак почеш кодынна. Да тиде почеш кодмым пытарышаш верч шуко жап тыршаш логалеш. Ме теве мом чыла деч эн почеш, манаш лиеш, умыленна: информатика курымышто эн шерге капитал — шинчымаш, кумда крутозор да творческий шонкалымаш. Ончыч лийше экшыкын кышажым пытарышашлан таче наукылан, образованийлан, культурылан, искусствылан — чыла тидыже айдемым нöлтала да тыгодымак тудын паша лектышыжым кутемда — оксам чаманыман огыл.

Перспективный йодыш-влак дене пырляк платформын проектыштыже элын кызытсе положенийже дене кылдалтше, шуйкалаш лийдыме задача-влак шындалтыт. Тидыже принципиально кўлешан. Ме 1989 ийыште кризисын эн чот виянгме жапым илен эрташ шоненна, но пытартыш жапысе событий-влак ончыктеныт: сай могырыш тура савыртыш але лийын огыл. Кодшо ийыште озанлыкым виянгдыме итогым шукерте огыл публиковатлыме, тудо экономикыште лийын шогышо процесс-влакын противоречиян улмыштым эше ик гана ончыктен. Ик могырым, ятыр показатель шотышто изишлан ончыко тошкалме. Да тидыжым забастовкылан, этнический конфликтлан кöра, дисциплина шолдыргымылан да озадымылыклан кöра кугу йомдарымаш лийме жапыштак ыштен кертме. Кочкыш продуктым, калыклан кўлшö сатум утларак ыштен лукмо. Вес могырым, ме потребительский рынкын умбакыже шолдыргымыжым, дефицит ден черет шукеммым, тенгеен сатум налын кертме йöнжö иземмым ужына. Теневой экономикын делецше ден преступный элемент-влак ситуацийым нелемден шогат.

Кочкыш продукт шотышто положений совет ен-влакым поснак чот шыдештара. Тыште йодышым принципиально шындаш кўлеш. Ме новаторский аграрный политикым шымлен ямдыленна, мартысе Пленумышто тудын верч йўкнам пуэнна. Тиде политикым прогрессивный семын, продовольственный кризис гыч лекме реальный йöным ончыктышо семын аклена. Пленум тыгай тўҥ шонымашым каласен: мланде пашам ыштыме тўрлö формым кучылтмаште чыла да кеч-могай чаракым кораҥдыман. Тиде ойым шуко коллективын опытшо негызеш пидме. Ятыр область продовольственный рынкыште улшо нелылыкым пытарен кертын. Туге гынат пўтынь элыште кугу вашталтыш лийын огыл. Да амалже тыгай: верлаште шукышт але мартеат тошто подходлан да озанлык пашан тошто йöнжылан ўшанен илат.

Да, ресурс, техника огыт сите, да социальный илыштеш. Тиде проблемым писынрак решатлаш кўлеш. Тыгодым партий тыгай принципиальный позицийыште кодеш: ак шотышто реформым туге ыштыман — тидыже калыкын, посна шагал доходан ен-влакын, илышыштым нелемдымашке ынже кондо.

Чыташ лийдыме озадымылык дене умбакыже келшен илаш ок лий. Кредит путырак изи процент дене пуалтеш, тыгай годым кредитым кугу пайда дене кучылтмым вучен кертына мо? Мемнан денысе гай процентым нигуштат, тўнясе ик элыштат ок му. Процент изилан кöра нигöат кредитым пöртылташ ок тырше, молан манаш гын, тиде процент нимомат ок вашталте. Сандене кредит пайдам ок пу, окса пайдам ок пу. Тиде лийшаш огыл!

Калык озанлыкыште товарно-материальный запас ий еда ятыр миллиард тенгелан кугемеш. Тидым чытен илаш лиеш мо? Кызыт тыге ойлымо гыч шокта: предприятийлаште норматив деч уто запас 200 да 240 миллиард тенгеш погынен! Да тидын годымак пўтынь эл мучко йўк-йўан йонга — ресурс ок сите. Тидат веле огыл, рынкыште эн кўлешан сату ок сите. Тугеже, адакат келшыше механизм уке, тудо ресурсым кўлеш наре гына налаш да чыла молыж деч утаралт шогаш предприятий-влакым таратышаш ыле.

Объект-влак кызытат пеш кужу жап чоҥгалтыт гын, экономический реформын сеҥымашыжлан ўшанен илаш лиеш мо? Ме шарнена, 1990 ийлан планын проектшым каҥашыме годым Госпланын представительже-влак пеш чот ўшандараш тыршен ойлышт, пуйто капитальный строительство фронтым умбакыже иземдаш ок лий. Мучаш марте чоҥен шуктыдымо, норматив деч уто объект-влак кодшо ийыште гына 20 миллиард тенгелан ешаралтыныт. Национальный доход чумыржо мынярлан ешаралтын гын, ныл визымше ужашыже тышан йомын. Тидын годымак рынкыште строй-материалын ситыдымыже моткоч чот шижалтеш, торговлылан 3 миллиард тенгеаш стройматериалым пуэн шуктымо огыл. А вет тидыже сатум вик ужалыме, калыкын кидыштыже улшо оксам кучылтмо дене кылдалтын.

Ресурсым перегыме, продукцийым аралыме да перерабатыватлыме, вторичный отходым кучылтмо да моло паша дене кылдалтше пример-влакым ончыкташ гын, шуко йöн кучылталтде кодмо нерген мутым умбакыже шуен кертам ыле. Тыште йомдарымаш эшеат кугурак. Умбакыже тыгай положенийым йöршынак чытен илаш ок лий. Ме ончыко кайыме дене гына, экономический реформа жапыште озанлык расчетан отношенийым шыҥдарыме дене гына мемнан экономикын тошто годсо нине черже деч утлен кертына. Командым пуымо дене пашам саемдаш кеч-кузе тöчö — тидыже пайдам ок пу. Тыгай йöн, йолташ-влак, шукертсекак, ятыр лу ий годсек огеш полшо. Да кызыт тудын полшен кертмыжлан йöршын ўшаныман огыл. Калык озанлыкым виктарыме чыла эшелонышто, чыла пашасе коллективыште тиде шотышто выводым ыштыде огеш лий. Мылам тыге чучеш: партийыште да обществыште, кугу нелылык дене гынат, тўрлö шонымашын ваш тўкныдымышт деч посна огыл гынат, тыгай умылымаш формироватлалтеш: тиде сферыште чылажымат сайын вискален да ответственностьым шижын пашам ышташ кўлеш. Сепаратистский националистический, тулечат коч, экстремистский лозунг ден ўжмаш-влак кушко конден кертыт, тидыже ен-влакым, калык-влакым, чумыр налмаште мемнан государствым кузе перен кертеш, тидым шукырак ен умылаш тўҥалын.

Национализм, шовинизм, сепаратизм ваштареш кучедалмаш гай йодыш-влакым ме принципиально аклен ончышаш ульына. Да тыге ыштен, тидын годымак раш умылыман: национальный сферыште чынжымак проблема уло, тудым нигö шонен луктын огыл. Тыгай проблема-влакым перестройка корнышто решатлен толман. Союз ден республика-влак коклаште компетенцийым рашемден шеледыме шотышто, нунын политикышто да экономикыште чынжымак шке вуя ыштен кертмыштым пентыдемдыме шотышто, национальный автономий-влакын праваштым кумдангдыме шотышто пунчал мыняр писынрак лукмо лиеш, чыла тўрлö йылме ден культурын илышлан ик семынак келшышын виянгмышт шотышто мера-влак комплекс тунар писынрак илышыш пуртымо лиеш, ен-влак у совет федерацийын моткоч серыплын кўшнö шогымыжым илышыште тунар писынрак ужыт.

Мут толмашеш, тўрлö шотан сепаратист, шовинист, националист-влак тидым сайын умылат, нуно шке пайдашт верч азапланен, калык-влакын национальный самосознанийышт кушмым кучылташ вашкат. Мом шонымышт раш коеш: нуно перестройкым вараш кодде перен пуынешт. Вет перестройкыжо нунын торашке виктаралтше шонымашыштым ўштыл кудалта. Да нине йодыш-влак шотышто нимом умылыдымо, йоча койышан лияш огеш кўл.

Пытартыш жапыште тидыже Азербайджанысе да Арменийысе событийлаште посна раш палдырнен. Тиде конфликт тўҥалме деч ончычсо жап нерген таче радамлын каласкалаш кўлешыже уке, очыни, вет тидын вожшо — акрет жапысе келгыштыште. Тыланда проблемын принципиальный могыржо нерген гына каласынем. Конфликтын рўдö вершыкже Нагорный Карабах шындалтын. Тиде автономный областьын экономика да культура шотышто виянгмаштыже шуко серьезный проблема погынен. Да, те шарнеда, Центральный Комитет ден правительство нине проблема-влакым решатлышашлан ятыр кугу мерым ыштеныт. Ситуаций саемеш манын шонаш лиеш ыле, тиде пенгыде пышкемым руден колташ ўшан шочын. Но лач тидыжак, тыгай ончыклык кок республикыштыжат да НКАО-штат раш пале вийлан келшен огыл, тудлан келшен огыл, кöн логарышкыже перестройка лу семын пижын шинчын, кö демократизаций пунчалым лукташ, могайже ситуацийым эше чот пусемден. Теве кушко миен шумо: республика-влак, чынжым каласаш гын, икте-весышт ваштареш сарым тўҥалмашке шуйнышт. Кок могырымат вооруженный группа-влак ваш тўкненыт, оружийым руалтен налаш, войска ден порядкым кучышо орган-влак ўмбак кержалташ тўҥалыныт, кўртньö корным да шоссе корным авырен шалыныт. Бакусо погромщик-влак поснак кугу торжалык дене ойыртемалтыныт. Садак Нагорный Карабахыште да граница воктенысе икмыняр районышто, а вара Бакушто чрезвычайный положенийым шындараш огыл ыле гын, кызыт марте ятыр лу еҥын огыл, а тўжем да ятыр лу тўжем еҥын вўрышт йоген кая ыле. Теве мо нерген, чынжым каласаш гын, тыште ойлалтеш.

Мо лиймым тўрыс лончылаш задачым Пленум шке ончыланже ок шынде, но уже тачак каласаш кўлеш: тыште тыгай умылтарымат да куштылго пунчал лийын огыт керт. Тўҥ урокшо теве могай: наций-влакын виянгмышт да наций-влак коклаштсе отношений шотышто чыла йодыш перестройка корнышто, обществым уэмдыме, демократический диалог негызеш чылажымат рашемдыме корнышто решатлалтшаш. Вий дене темден шогаш тöчымаш, террор йöным кучылтмаш, калык-влакым лўдыктылмаш да власть ўмбак темден шогымаш умылаш лийдыме пуламырыш кондат, а тидыже могай кышам кода — пале. Элысе кеч-могай регионышто илыш тыге савырнен кертмым кораҥдышашлан чылажымат ышташ кўлеш.

Теве мо эше утларак раш лийын: партийный, совет, государственный орган-влакын, мемнан кадрын, интеллигенцийын рольышт пеш кугу да ответственный. Тўрыснек раш каласыман: кö принципиальный позиций гыч кораҥеш, кö почеш кодшо настроений почеш кая але эсогыл националистический аҥыргымаш шўлышын логалеш, тудо политический илыш гыч лектын каеш. Мемнан кадрын принципиальный позицийже веле огыл кўлешан. Ен-влакым тургыжландарыше практический проблема-влакым решатлен кертмашат тугак чот кўлешан. Ме палена: нине кок республикыште перестройка паша моткоч нелын да мерчен шарлен толеш. Ик тиде амалланак кöра националистический вий шке почешыже ен-влакым нангаен кертын. Тыште уло мо нерген шоналташ мыланнат. Раш, республикыште перестройкылан ошкылым писемдаш пайдале влиянийым ышташ манын, перестройка велыш мелын шогышо-влакым поддержатлаш манын, центр шкенжын улшо чыла йöнжым да авторитетшым кучылтын огыл.

Мый уже каласенам: решительный действийым ыштымылан кöра кугу трагедий лийын кертмым кораҥдыме. Шуко тўжем ен-влакын илышыштлан лўдыкшö лийын. Теве молан тыгай пунчалым лукмо ыле. Но пашаже тыште веле огыл: националистический, антисоветский группировка-влак шинчарак, проблемыже-влак — кеч-мо гынат, шуйкалаш лийдыме, эн ончыч шуктышаш проблемыже-влак — да тиде йодыш йыр шочшо проблема-влак вашкерак решатлыме лийышт да тышкыже конституционный принцип-влакым пеш чот сайын шуктен шогымо негызеш, тыште Азербайджанын тичмашлыкше нергенат ойлалтеш, шуаш манын, чылажымат ышташ кўлеш.

Йолташ-влак! Перестройка верч кучедалмашын логикыже мемнам у кугу пунчалым лукмашке конден. Лишыл жапыште СССР Верховный Совет собственность нерген, мланде нерген, верысе самоуправлений да верысе озанлык, налоговой система, союз ден республика-влакын компетенцийыштым рашемден шеледыме нерген закон-влакым, моло фундаментальный законодательный акт-влакым лукташ. Политический реформын кокымшо этапше виянгын толеш. Тиде этап республикылаште да верлаште властьын органже-влакым формироватлыме пашам авалта. У совет федерацийын реальный контурыжо сўретлалташ тўҥалеш. Чынжым каласаш гын, мемнан пўтынь политический, экономический да общественный илышын у формыжо-влак ышталтыт, тыште властьын органже-влакын у системышт лиеш, тиде система келге демократизаций дене да шкем шке виктарыме тўҥалтыш виянгме дене ойыртемалтеш.

Общество чынжымак у качественный кўкшытыш кусна. Но нине процесс-влак, кудыжым партий шкеак раш умылен тўҥалын да кудыжо, мутат уке, сай саскам шочыкташ тўҥалеш, стабильный огыл улмо деч, управлений лушкыдемме, центробежный тенденций деч, ме уже ужына, страховатлалтын огытыл. Каласыман, обществыште тидыже уже шижалтеш, ен-влак тыгай явленийым огыт умыло да тургыжланат. Кызыт стратегический задача кўкшыт гыч ончымаште да кызытсе реальностьын могай улмыжым шотыш налме негызеш властьын кўшыл эшелоныштыжо вийым уэш группироватлыме пашам илышыш пурташ кўлмö палдырна, тидыже перестройка процессын динамикыжлан виянгаш, перестройкым мöнгеш савырен кертдымым ыштышашлан пенгыде ўшаным пуаш йöным ыштышаш. Да тиде жапыштак — шолдыртышо тенденцийым сорлыклымо влиянийым ыштыман, мо обществым уэмдымашым нелемда да чараклен шога, тидлан пенгыде авыртышым шындыман. Тыште экономика сферысе да ен-влакын безопасностьышт, порядке да дисциплина дене кылдалтше межнациональный отношенийысе процесс нерген ойлалтеш.

Ешарен каласыман: тиде йодышым уже кумдан каҥашат. Законодательный орган-влакын рольыштым нöлталташлан, партийный ден государственный орган-влакын функцийыштым рашемден шеледышашлан мом ыштыме, тидым ен-влак саламлен вашлийыт. Тиде жапыштак кушто кўлмö годым решительный действий ситыдымым нуно сайлан огыл шотлат. Президентство ин… ний-влак Организацийыште лукташ каласыме. У внешний политикым пўтынь калыкын лўмжö дене Калык депутат-влакын съездыштын да Верховный Советын документлаштышт законодательно пентыдемдыме. Платформа проектыште тўнямбалсе пашан чыла направленийже шотышто кызытак шукталтшаш да ончыкыжо шуктышаш задача-влак ончыкталтыт. Тыгеракын, XXVIII съезд вашеш каен, ме шкенан новаторский, чынжымак перестройкылан келшен толшо внешний политикынам пентыдемден ончыктена. Тиде политикым чыла вереат сайын вашлийыныт да пўтынь тўняште сайлан шотлат, тидыже тўнямбалсе обстановкым палынак тазаҥдаш полшен. Лач тыгай политика мемнан эл кöргысö кўлешлыклан келшен толеш, Совет государствын международный позицийжым да престижшым пентыдемда, пўтынь тўняште цивилизованный отношенийым формироватлаш сай йöным ышта, айдеме тукымым тыныслын виянгме пагытыш лишемдаш корным кумдаҥда.

Мыланна тўҥжылан кызыт теве мо шотлалтеш: разоружитлалтме шотышто переговорым ончыко виянгден толаш, тўнямбалсе виянгмашын решатлыше участкылаштыже диалогым да ваш-ваш умылымашым келгемдаш, европейский суртым чоҥымаште тўҥалтыш пашам кумдаҥдаш да пенгыдемдаш чыла семынак полшаш. Тиде сурт кöргыштö — Восточный Европысо эл-влак дене союзник улмо отношенийнам саемден толаш, нунылан тидыже чынжымак кўлеш. Тыгай подходым нунын у руководствышт умылен вашлийыт да вашеш ошкылым ыштат.

Платформа проектыште безопасность йодыш дек, оборона дек КПСС-ын принципиальный подходшо формулироватлалтеш да военный реформым виктаралтше пашам шуктен шогаш кўлмö ончыкталтеш. Кызыт мый йодышын ик-кок аспектешыже гына шогалнем. Ситуаций могай лийын толмо негызеш, переговор дене келшышын, разоружитлалтмашке виктаралтше линийым ме умбакыжат шуктен шогаш шонена. Тўнямбалсе обстановкын чынжымак могай улмыжым аклен, тудын виянгмаштыже сай могыржымат, тыгак улшо лўдыкшымат шотыш налына. Да, тўняште обстановка пытартыш ийлаште саемын. Но сар лийын кертме лўдыкшö эше аралалт кодеш. Америкысе Соединенный Штат-влакын да НАТО-н йöршынак оборонительный огыл доктринышт да концепцийышт эше вийыште улыт, нунын армийышт да военный бюджетышт уло. Сандене мыланна сайын туныктен ямдылыме да кўлеш семын пойдаралтше Вооруженный Вий кўлеш. Конешне, Вооруженный Вийым саемден толман, тыштат перестройка лийшаш, но тиде вийым комплектоватлыме принципым вашталтыме шотышто, чумыр налмаште тиде вийым чоҥымо шотышто кугу ответственность дене пашам ыштыман, тидын годым тўняште ситуаций вашталтмым эреак шотыш налман.

Элыште войска да вооруженний шагалемдалтыт да умбакыже шагалемдалт кер… ион дене … ыштыман.

Йолташ-влак, мый шке выступлениемын тўҥалтышыштыже кызытсе этапыште перестройка условийыште общественныште партийын рольым угыч аклен ончымо шотышто, партийный, государственный да озанлык орган-влак коклаште функцийым рашемден шеледыме шотышто ўшандарен каласкаленам. Векат, тиде кардинальный йодыш шотышто ЦК-н позицийжым палемден ончыкташ кўлын. Но принципиальный план дене ончаш гын, ме платформышто партийын уэмдымашын тугай аспектше дечат кораҥын каен огына керт, могайже тудым кöргö гыч пужен ыштымаш дене кылдалтын. Кызытсе условийыште партий тидын деч посна авангардный политический вий улмо шке потенциалжым илышыште тўрыс кучылтын огеш керт. Проектыште тидын шотышто ятыр ойым ончыктымо. Конешне, партийын внутренний илышыж дене мо кылдалтын, чылажымат уставыште утларак кумдан возен ончыктыман. Туге гынат платформышкат тўҥ положений-влакым пурташ кўлеш ыле, молан манаш гын, тыште КПСС-ын у рольжо нерген ойлалтеш.

Партийым шкенжымак пужен ыштымашын негызлан шотлалтше идейже, мый тидын нерген, йолташ-влак, эше ик гана каласынем, тыгай: **партийный массын властьшым пентыдемдыман.** Тидлан кöра мыланна первичный партийный организаций-влакын рольыштым у семын умылыман. Теве мо шотышто тидым ыштыман: ты йодыш партийыш пуртымо да тудеч лекме дене, членский взносым кучылтмо дене, партийын политический авангардулмо у рольжо гыч лектын шогышо задачым илышыш пуртымо дене кылдалтын, моло тыгай йодышат уло. Районный, городской звеон рольжым у семын умылен рашемдыман, тиде звенон праважым палынак кумдаҥдаш. Ме чыла уровеньысе партийный орган-влакым формулироватлыме системыш тугай вашталтышым пурташ улына, могайже коммунист-влакын решатлыше мутыштлан йöным пуышаш ыле.

Сайлыме шотышто у пайдале механизм кўлеш, тудымат уставыште пенгыдемдыман. Да ме тыге кутырен келшенна: партийный строительство йодыш шотышто комиссийыште каҥашыме деч вара нине ой-влак ЦК член-влаклан, Пленумын участникше-влаклан пуымо лийыт.

У уставыште кўшыч тўҥалын, ўлыкö шумеш чыла сайлыме орган-влакын коммунист-влак ончылно, аппаратын — сайлыме орган-влак ончылно контрольышто да подотчетный улмышт нерген раш каласыме лийшаш. Мемнам шукертсек тыгай йодыш тургыжландара: партийын внутренний илышыже, тудын пашам шуктен шогымыжо партийын политикыжым формироватлыме процессыште эреак, система негызеш участвоватлаш КПСС член-влаклан йöным огыт пу. Тидын шотышто шуко каласыме, манмыла, поро ой шотышто ситыдымаш уке. Но лачшымак могай механизмым ышташ кўлеш, тиде идей… документ-влакым ямдылымаште, каҥашымаште да лукмаште чынжымак участвоватлен кертыншт, тидлан йöн лийже.

Конешне, партийный демократийын проблемыже-влак тидын дене гына кылдалтын огытыл. Икмыняр шонымашым каласымек, мый теве молан вниманийым ойырынем: чыла проблема-влак шотышто съезд деч ончычсо дискуссий жапыште келгынрак шоналтен ой-влакым ямдылыман.

Платформын проектыштыже кўшыл партийный инстанций-влакын структурыштым вашталтыме нерген ойым шындаралтын. Пашаже, умылаш лиеш, тыште огыл: партийым уэмдаш ямде улмо нерген у лўм дене палемден ончыкташ тыршымаште огыл. Тыгай ойын тўҥ шонымашыже теве могай: партийын кўшыл эшелоныштыжо, тудын вуйлатыше звеноштыжо демократизм факторым виянгдаш кўлеш. Тидын годымак — пашам ыштыше коллектив семын нунын пашаштлан сайрак условийым ыштыман.

Йодын кертыт: молан вара партийын Центральный Комитетшын чотшым иземдаш кўлеш? Айста тидым каҥашен налына. Ме эн ончычак теве мом шотыш налынна: ЦК эреак пашам ыштен шогышо органыш савырнышаш. Тыгак Центральный Комитетым утларакше должностной принцип негызеш формироватлыме деч кораҥаш кўлеш, вет тидыже, чынжым каласаш гын, элыште властьын партийно-государственный системыже улмым гына ончыктен. Мемнан шонымаште, тыгай вашталтыш ЦК-н партийный организаций-влак дене кучымо кылжым пентыдемдаш да тиде кылым эреак кўчен шогаш полшаш тўҥалеш, молан манаш гын, тыгай кыл утларакше аппарат гоч огыл, а Центральный Комитетын сайлыме членже-влак гоч ышталтеш. Адакше нуно чыланат ЦК-н тиде але вес комиссийжын пашаштыже участвоватлаш тўҥалыт, чынжым каласаш гын, общепартийный ранган политический деятельыш савырнат.

Тыште центральный партийный аппарат нергенат каласаш келшен толаш. Раш, партийын рольжо вашталтме дене пырля аппаратын качественный составшат весе лийшаш. Аппарат, лачшым каласаш гын, ЦК-н полышкалышыже лийшаш, тудо пенгыде контроль негызеш пашам ыштышаш.

Пытартыш ийлаште Центральный Комитетын пашам ыштыме опытшо гыч коеш: тудлан кооптаций правам пуаш кўлешлыкше уло. Мутат уке, тидын годым раш палемдыме уставной ограничений лийшаш. Да тиде жапыштак тыгодым КПСС ЦК членыш кандидат-влакын институтыштым пытараш темлалтеш.

Мый платформа проектыште шындыме моло йодышеш ом шогал. Политбюро теве мом шотыш налеш: пырля тыршыме дене ме тугай документым ыштен ямдылена, могайже илышын тургыжландарыше йодышыжо-влаклан, коммунист-влакым, чыла совет еҥым тургыжландарыше йодыш-влаклан вашмутым пуа. Тидын дене элыште перестройка процесс сай могырыш виктаралтше у куатле вийым налеш.

ШУКЫРАК ОЙЫРЫДЕ ОК ЛИЙ

РЕСПУБЛИКЫШТЫНА латкумшо вичияшлан да 2005 ий марте жаплан пӱртӱсым аралыме программым ямдылен шуктымо манаш лиеш. Тудын проектше дене еҥ-влак, очыни, палыме лийыныт, газетеш печатлалтын.

Ойлыманат огыл, тиде моткоч кӱлешан мероприятий. Но тудым тыглай мутланыме дене шукташ ок лий. Тид-лан кумыл гына ок сите, шуко тыршымаш, средства кӱлеш.

ПАЛЕ, промышленно вияҥше эллаште экологический сӱрет эше чот ынже начарешт манын, национальный продукт кугытын кок-кум процентше чоло оксам кучылтыт. А йырым-йырысе среда палынак саемже манын, капиталовложений кок пачаш утларак лийшаш.

Мемнан дене кузе? Вигак ойлаш гын, нимо семынат моктанен она керт. Южо показатель шотышто раш каласашат йӧсӧ. Молан манаш гын, чумыр национальный продукт шотышто тичмаш данныйжат уке.

Палашда

Мемнан республикыште гын условно налмаште чумыр национальный продукт 1730 миллион чоло теҥгешке шуэш, манын шотлыман. Шуко элысе семын пӱртӱс аралыме пашалан 2,5 процентым веле ойыраш гынат, 1988 ийыште тидыже 43,27 миллион теҥге лийшаш ыле. Тынарже кучылтмо мо? Кучылтмо гала, государственный бюджет почеш ойырымат огыл.

Йырым-йырысе средам аралыме пашалан ончылий 23,5 миллион теҥге гына каен. Ӱмашсыжым але иктешлыме огыл. Шагал? Ойлашат нимом. Арамак огыл пӱртӱс кугу нелылыкыш логалеш. Тудо кеч ончычсыж деч начар ынже лий манын, 19,8 миллион теҥгем ешараш кӱлеш ыле. Но тидым ыштыме нерген нигушат йодышым тарватыме огыл.

Ме, очыни, шонена: пӱртӱс кочкаш ок йод—чыта. А мыняр чыта, иктат ок кале. Тиде чытымашын мучашыжат уло. Кеч-кузе шонет гынат, шкенан илыме средалан полшыде огешак лий.

Областной партийный организаций сайлымаш деч ончычсо программыштыже латкумшо вичияшыште пӱртӱс аралыме объект-влакым ышташ 100 миллион утла теҥгем ойырен кӧрмыш на-лемден. Тидыже талуклан 20 миллион теҥге логалеш. Тыгай сумма экологический проблемым тӱрыс решатлаш сита мо? Тӱҥалтыштак палемдышна: уке.

Можыч, ме промышленно вияҥше эл-влак деч аламо шот дене ойыртемалтына? Ойыртемалтына гын, те-

тымаш нимынярат ок изем, мӧҥгешла, кугемеш гына. Тидын шотышто умылтараш кӱлешыже уке, докан. Йырым-йырысе среда шотышто ме лыпланен огына керт. Нимыняр ӱчашыде каласыман: пӱртӱс эре утларак лӱдыкшыш логалеш. Нимом от ыште — кызытсе илыш тугай. Сандене, шонена, она шоно—тиде пашалан оксам ятырлан шуко ойырыман.

Уэш манам: республикыште талуклан 20 миллион теҥге шагалак. Мемнан йыр мо уло, чыла сай гын, вес паша ыле. Но вет пӱртӱсшым шуко верыште кушко шуктенна, каласаш йӧндымӧ. Чодыра пыта, эҥер-влак кошкат, кодшыжат лавыргат, пайдаланаш йӧндымӧ лийыт. Чылаж нерген ӧпашат ӧрат веле. Вигак манаш гын, экологический сӱрет койынак шӱкшемеш. Тидым чарен шогалташ чумыр национальный продуктын 2,5 процентше шагалак. Тидым кугемдыде, ончыкылан ӱшан уке. Латкумшо вичияш мучашлан шагал гын кум процентыш шуаш. Эсогыл тидын годымат пӱртӱс среда чот саемеш манаш ок лий.

Экологический сӱретым вашталтышашлан чумыр национальный продуктын вич процентшым ойыраш кӱлеш. Конешне, таче-эрак огыл, а лишыл луй ийыште. Манмыла, роскот деч посна нигузеат ок лий. Вт тудыжо мыланнак пайдалан кая. Но тидын кӱлешыжым умылыдымаш эшеат паллырна.

Экономист-влакын шотлымышт почеш, пӱртӱсын пуымо йӧнжӧ дене пайдаланен моштыдымылан йра 1988 ийыште республикыштына 75—80 миллион теҥгем налын шуктымо огыл. Тевыс кушто иктым-весым аклен, ужын моштыдымашна.

Перегена?

Шоналтен ыштыме годым пӱртӱс аралыме пашалан ойырымо ик теҥге окса кок теҥгешке савырнен кертеш ыле. А ме тидым шотыш налмаш уке. Таче кучылтмо окса деч тачак пашым палшена. Тидын нерген огыл мо ойла тыгай факт? Кодшо вичияшлаште пӱртӱс аралыме пашалан ойырымо средствам ик ганат тӱрыс кучылтын огыл.

Журналистын блокнотшо гыч

Истякава—иллюзионист

Снимкыште: И. А. Истяков (Истякава) ден пелашыже Евдокия Григорьевна.

И. Речкинын фоторепродукцийже.

(**М. Исиметовын** архивше гыч).

* * *

...КЕНЕТА занавес кок могырыш изиш почылто да калык ончыко Истякава лектын шогале. Кок кидше дене занавесын кок тӱржым колтыш да шеҥгелныже виш петырналте. Тудо ош тувырым, шем костюмым чиен, йолыштыжо — йылгыжше шем ката, шӱйыштыжӧ — шем бант, оҥ кӱсеныштыже нершовычын кум пусакше ошын палдырна. Залыште тунамак совым кыраш тӱҥальыч.

Исай Александрович погынышо-влакым уэш тӱткын ончале да чурийжым поро кумыл леведе.

Вашке сцена почылто. Тушто ик ӱстел шога, кум-ныл пӱкен коеш, ӱстембалне — изи яшлык. Теве артистын пелашыже Евдокия Григорьевна сценыш лекте. Тудо ал тӱсан кужу мотор платьым чиен, чинче паддраш-влакым ургымо дене, тӱрлӧ тӱсым ончыктен, сылнын йылгыжеш.

Погынышо-влак тудым совым кырен вашлийыч. Артистка ончыко тольо да, вуйжым савалтен, ӱстел деке миен, яшлык гыч кок изи ош шарым нале, вара нуным икте деке кок кидышкыже пыштыш, куту ден ончыктышо кошар парняж коклаш ишыш. Кок кидшымат кӱшкӧ нӧлтале, оҥгым ыштен, уэш рӱзалтыш — кидше гычын шар-влак йомыныт. Тиде номерым ыштымыж годым ӱстел лишкат ыш мие.

Залыште калык ӧрын, шар-влакын кушко пурымыштым иктат ок пале. Артистка шкежат, кенета йоммылан пуйто ӧрмалгымыла, кок кидшымат савыркален ончыштеш. А вара уэш рӱзалтен, оҥгым ыштен, ончаш тӱҥале — шар-влак парня коклаште улыт. Зал тунамак «У-у-у», — шоктен тарванаш.

Вара тудо сценыш ик еҥым кӱзаш йодо. Евдокия Григорьевна ик шарым нале да ик кидше гыч весыш кышкылташ тӱҥале. Кенета шар йомо. Коктынат аптыранышт.

— Мемнан шарна йомо, — ойла тудо. — Йомшым чыла годымат кычалман! А те огыда пале, кушто мемнан шарна? — йодо воктенже шогышо рвезе деч.

— Мыят йӧршын йӱдыгышым, — вашешта саде самырык еҥ.

— Ала те шылтенда? — йодо уэш тудеч.

— Уке, мый тудым кидыштем кучен омыл, — вашешта рвезе. — Кушко кенета йомо?

— Те, шольым, ида ӧпкеле, вуеш ида нал, мый тендам тергаш тӱҥалам, — мане актриса. Вара тудо кӱсен тураштыже ниялтен ончо да, кидшым кӱсенышкыже чыкен, тушеч шарым налын луктеш. Рвезе ӧрын, а зал куанен воштылеш, совым кыра.

Икмыняр жап гыч нуным Истякава алмаштыш. Комбинезон шотан ужар костюмым чиен. Вуйыштыжо — шляпа, йолыштыжо —ката, чурийышкыже ошо ден шем чиям йыген, сандене тудын тӱсшӧ оҥай коеш, артистым ончен, шижде шыргыжаш тӱҥалат. Тудо зал гыч сценыш кӱзаш кок еҥым йодо. Нунылан кандаш упшым погаш шӱдыш. Вашке ӱстембаке упш-влакым конден пыштышт. Исай Александрович тушто шогышо вичкыж шӱян кӧршӧкым кидышкыже нале, кумык-комдык ыштен, полышкалышыже-влаклан кучыктыш. Нунат кӧршӧкым тергышт.

— Кӧршӧкыштӧ иктаж арвер уло мо? — йодеш оза.

— Кӧршӧк йӧршын яра, нимат тушто уке, — вашештат рвезе-влак.

Вара тудо упш-влакым иктын-иктын тушко опташ шӱдыш. А оза шкеже изи шем тояж дене, мушым шурымыла, пеш тӱя.

— Чылажымат оптышда, джигит-влак? — йодеш тудо.

— Оптышна, — маныт нуно.

— А ынде луктын кертына гын? — йодо. — Чот темдышда вет. Лукса ынде.

Ик рвезе кидшым чыка веле — тунамак вашке гына мӧҥгеш шупшылеш.

— Кӧ-ӧ-ршӧкыштӧ нимогай упш уке, — лӱдмыж дене, пыкшемалтмыла, ойлаш тӧча. — Кӧршӧкыштӧ вӱд!

— Кузе тушто вӱд лийын кертеш? — манеш Исай Александрович. — Тушко упшым оптышда вет. А упш-влак кушко пуреныт?

— Ме, пагалыме ...

упш, — ик рвезе деке миен, вуйжо гыч упшым налеш.— Тиде тыйын упшет?

— Уке, мыйын огыл, — вашешта саде рвезе.

Оза, ӱстел деке миен, яшлыкым шупшылеш да тушеч кок упшым луктеш.

— Мыйын! — манеш ик рвезе.

— Мыйын! — кычкыра весыже. А зал воштылеш, рӱж совым кыра.

— Могай полышкалыше-влак? Нуно шканышт гына у упшым налаш тӧчат! — зал гыч ончышо еҥын йӱкшӧ шокта.

Вара сценышке, пижергым пидме имым кучен, иллюзионистын ӱдырамашыже койышланен лекте.

— Ончен кертыда, — ойла тудо, — тиде имым шке могырем гоч луктам.

Вара имын ик мучашыжым умшашкыже чыкен, шола шӱргышкыжӧ шӱкаш тӱҥале да чевер шӱргыжӧ мугыльга. Мотор, тымате актриса тидын годым, вальсым куштымыла, тыҥге-туҥге лывыргын тайналтеш, шке йыржге пӧрдын савырна, а вара, ончыкырак

шын луктеш, а вара мотор косынка ден тӱрлӧ тӱсан шарф-влакым икмыняр жап луктеда.

— Ой-ой, мыняр шуко, икте гыч мыланна пӧлекледа гын, сай лиеш ыле, — воштылыт сценыште ончен шогышо ӱдыр ден каче.

— Чевер солыкет, косынкет пеш шуко, ужалыза! — шокта ӱдырын ныжыл йӱкшӧ.

— Ужалем ыле, но шкендан магазиндат тыгай таварлан пеш поян. Мый таче гына тушто лийым, — ышталеш Истякава.

* * *

— ШЕМЕР-ВЛАК мемнам чыла вере порын, куанен вашлийыныт, — каласкала Евдокия Григорьевна. — Мемнан ыштыме номер-влакым ӧрын онченыт.

— А кузе те Исай Александровичын кӱзым кышкен ончыктымо номержым чытенда? Чынак тудо кышкен мо? — йодым мый.

А номер тыге ышталтын.

...Иллюзионист шке пелашыжым сценыште пырдыж воктек шогалтен да, пӱсӧ кӱзым

миен, чарнен шогале да чевер шӱргыж гыч имым эплын шӱдырен лукто. Калык рӱж совым кыра, а тудо, вуйжым шыман савен, сцена гыч ошкыл колта.

Вашталешыже Истякава шыргыж лекте да погынышо-влак кокла гыч чулымрак ныл еҥым сценыш кӱзаш ӱжӧ. Нуным ныл пӱкеныш шындыш.

— Тендан кокла гыч кумытда чыве лийыда, иктыда — агытан, — мане тудо. — Агытан, «Ко-ко-ко», «Ку-ка-ре-ку», — маныт, муралта, а чыве-влак «Ке-ке-ке, ко-ко-ко», — маныт, тудлан вашештат, а вара муным мунчаш тӱҥалыт, поген гына ит ӧркане.

Агытан «Ко-ко-ко», — маныт гына шукта, чыве-влак «Ке-ке-ке», — маныт, вашештат да тиде гутлаште нунын умшашт гыч муно-влак пултек да пултек лектын возыт. Зал-

налын, кидшым ончыко шуен, тӱткын виктен. Вара кенета йошт шуэн колтен. Пӱсӧ кӱзӧ, чоҥгештен, пылыш деч ӱлыкырак миен керылтын. Тыгак вес кӱзым виктен шуэн. Кӱзӧ шӱйын вес велкыже йошт керылтын, а кумшыжо—вуй ӱмбалне верештын. Тыге икмыняр жап гыч уло капше кӱзӧ дене йыр авыралтын. Вара Истякава тудын деке миен, чыла кӱзым шупшын луктеден да пелашыжым «утарен».

— Конешне, тиде куштылго номер огыл ыле.—манеш Евдокия Григорьевна.—Кажне гана кудалтымыж годым кугу чытыш, пеҥгыдылык кӱлын. Мый тудын вашареш ончен шогенам. А залыште шинчыше-влак поснак ӱдырамаш-влак кажне гана кӱзым кудалтымыж годым «Ой-ой», — маныт, ойганен пелештеныт. Исай Александрович тид...

лийыныт,—ойла умбакыже Евдокия Григорьевна.—Вет шинчам лумымо годым, дозым утыждене пуэн, йоҥгылышат лийын кертат. Сандене илышлан энтек лийме деч шекланен, врач-влакым ӱжаш шӱдалтын.

Шарнем, концерт деч вара тудым еҥ-влак йыр авырен шогалтеныт, тӱрлым йодыштыт, мутланат. Исай Александрович кажныжлан вашештен, кажнын ойжым, мутшым колыштын. А вара ик мотор ӱдырамашын кидшым шке кидышкыже нале, пульсшым колышто, шотлыш, а вара, «Нелеш ида нал», —манын, вес кидшым шоягоремышкыже пыштыш да тудын кушто, мӧҥгыштӧ кузе илымыж нерген чыла радам дене чыным каласкален пуыш. Саде ӱдырамаш да воктене шогышо-влак ялт ӧрыныт. «Кузе чыла палышда? Кай, ӧрат веле».—ышталеш олмагай чевергыше ӱдырамаш. Чыланат воштылыныт. Теве тыгай ыле талантан иллюзионист Истякава. Пӱртӱс тудлан кугу кӧргӧ вийым пуэн улмаш. Адакше кеч-куштат, кеч-кунамат пашам тыршен ыштен. Тидыже тудлан кугу сеҥымашыш шуаш полшен.

Исай Александрович чатката марий ыле. Ӱмбалныже—эре ару вургем, южгунам йошкар кем дене гына коштын. Тӱжӧ—шемер-влак коклаште лияш йӧратен. Шем теҥгыз серыш толмеке, мӧҥгыштӧ шинчен кертын огыл. Эре корнышко лекташ ӱжын. Тыге ме адак Грузий ден Арменийыште, Азербайджан ден Дагестаныште, Краснодар ден Ставрополь крайлаште да моло вере гастроль дене коштна. А вара Анатолий эргына шочо.

Кугу Отечественный сар тӱҥалмеке, Исай Александровичым нылле икымше ий июльышто армийыш нальыч. Ме тудым Новороссийскыш ужатен мийышна.

— Евдокия, айда пырля каена,—мане,—салтак-влак коклаште тӱрлӧ оҥай номер-влакым ончыкташ да монь тӱҥалына, пырля куштылгырак лиеш.

— Мыят пеленже кайынем ыле, но ачам ыш колто,—мане Евдокия Григорьевна.

— Икшывыда-влакым кӧ ончаш тӱҥалеш?—манын, ачам тунам йодо.—Нигушко от кае.—каласыш тудо пеҥгыдын да варарак чыланам Натухаевкыш поген наҥгайыш.

Пелашем дене Новороссийскыште шокшын чеверласына. Шӱмлан путырак йӧсӧ ыле гынат, мом ыштет? Исай Александрович «юзо» изи шем тояжым, дневникшым, возымо моло кагазшым, тӱрлӧ уто-сите арвержым портфельышкыже пыштыш да пеленже нале. Шке мастарлыкшылан икшывына-влакым туныктынеже ыле, но каргыме сар гыч тудо ыш пӧртыл, нылле кокымшо ийыште Кавказым аралымаште вуйжым пыштен.

Изиш вararак мый, икшывем-влакым пеленем налын, тышке шке пӧртышкем пӧртыльым. Жап эртыме семын партизан-влак дене кылым кучаш тӱҥальым, листовка-влакым шаркалем ыле. А ик гана нунын йодмышт почеш оружий складым пудештарышым. Лӱдыкшӧ ыле, молан манаш гын, мемнан дене ончыл пӧлемыште кок ала кум немыч салтак илен. Вара нылле кумшо ийыште фашист-влакым кырен шалатен, шочмо кундемнам тушман деч утарышт. Тыге нелепагыт шеҥгелан кодо, эркын-эркын йол ӱмбак шогална. Икшывем-влакым ончен куштышым, мариемын пуэн кодымо сугыньжым шуктышым, ӱдырем-влакым марлан пуышым. Нуно шке ешышт дене Челябинскыште илат, кум уныкам уло. Эргым армийыш миен толмеке, Тольятти олаште илыш, автозаводым чоҥаш полшен, а вара шкенан деке пӧртыльӧ. Ешыж дене посна ила, плотник, столяр пашам ышта. Тиде пӧртнам, сар пытымеке, шке чоҥышна. Паша верымат вашталташ логале, пелашем деч посна гастрольыш коштмемым чарнышым. Тудын деч посна нимом ыштен кертын омыл, чонем чот ойгырен да шортын. Вара мый школышто библиотекарьлан, партий райкомышто техслужащийлан ыштышым. Пытартыш коло ийыште тыгай сомылымак школышто шуктенам. Пенсийыште улам гынат, кызытат тушак тыршем. Тыге эркын илена.

Ик-кок фотосӱрет ден афишым ончем. «Все новое! — лудам афишыште возымым. — Раскрытие чудес и тайн египетских, индийских браминов, ламм и деревищей. Превращение человека в курицу на глазах пуб...

тўс кочкаш ок йод—чыта. А мыняр чыта, иктат ок кала. Тиде чытымашын муласе. Теч-кузе шочашыжат уло. Кеч-кузе шочашыжат уло. Кеч-кузе шочашыжат уло, шкенан илыме нет гынат, шкенан илыме средалан полшыде огешак лий.

Областной партийный организаций сайлымаш деч ончычсо программыштыже латкумшо вичияшыште пўртўс аралыме объект-влакым ышташ 100 миллион утла тенгем ойыраш кўлмым палемден. Тидыже талуклан 20 миллион тенге логалеш. Тыгай сумма экологический проблемым тўрыс решатлаш сита мо? Тўналтыштак палемдышна: уке.

Можыч, ме промышленно виянгше эл-влак деч аламо шот дене ойыртемалтына? Ойыртемалтына гын, теве мо дене: тўрлö производство дене нуным поктен шуын она керт.

Тангастарыза

Мутлан, паша лектыш дене США деч кок-кум пачаш утла кодына. А теве пўртўс средам, тудын поянлыкшым кучылтмо шотышто нимынярат почеш кодмашна уке. Манаш лиеш, уда влияниймым ыштыме дене тыгай эл-влакым ончылтена. Тыге, ик гектар чодыра але ик кубометр пушенге гыч ятырлан шагал продукцийым луктына гынат, пўртўслан энгекым утларак кондена.

Тышечат лектеш: пўртўс аралыме пашалан средство ойырымым нигузеат иземдаш ок келше. Моло поянлык дене пайдаланыме годымат тиде ойлымо чыныш лектеш.

Шылташ нимом: ончыкыжо пўртўслан энгекым ыш-

Перегени...

Шоналтен ыштыме годым пўртўс аралыме пашалан ойырымо ик тенге окса кок тенгешке савырнен кертеш ыле. А ме тидым шотыш налмаш уке. Тачче кучылтмо окса деч тачак пайдам налнена. Тидын нерген огыл мо ойла тыгай факт? Кодшо вичияшлаште пўртўс аралыме пашалан ойырымо средствам ик ганат тўрыс кучылтын онал.

Мутлан, латикымше вичияшыште 25,1 миллион тенге лимит гыч (суммыжат моткоч изи) 16,6 миллионжо веле палемдымашке каен. Улыжат 66 процент чоло. Тидыже мыскылтыш огыл мо? Пўртўсшö дене тынар процентлан веле пайдаланена, ужат? Чынжымак öраш логалеш.

Тиде вичияшыште ваштылтыш палдырна. Но аладат бюджетыште палемдыме деч чакныме. Маныт: оксалан тылеч поснат шуко рож уло. Кö тидын дене ўчаша? Уке тыгай енг. Но кö ойлаш тоштеш: пўртўс мыланна ок кўл, тудым нимолан аралаш?

Да, ме шуко шотышто моткоч чўдын илена, иктатвесат ок сите. Но шукыж годым мо улшыж денат пайдаланен она мошто. Озадымылык дечат утлаш тептерна ок сите. Санденак йорлылыклан мучашым ыштен она керт.

Оксам ала-кушкат кучылташ, ала-кузеат шалатылаш лиеш. Но пўртўс кўшеш аныклымаш нимо сайышкат ок шукто.

А. РЯБЧИКОВ,
А. М. Горький лўмеш Марий политехнический институтын доцентше.

— Кöршöкыштö иктаж арвер уло мо? йодеш оза.

— Кöршöк йöршын яра, нимат тушто уке, — вашештат рвезе-влак.

Вара тудо упш-влакым иктын-иктын тушко опташ шўдыш. А оза шкеже изи шем тояж дене, мушым шурымыла, пеш тўя.

— Чылажымат оптышда, джигит-влак? — йодеш тудо.

— Оптышна, — маныт нуно.

— А ынде луктын кертына гын? — йодо. — Чот темдышда вет. Лукса ынде.

Ик рвезе кидшым чыка веле — тунамак вашке гына мöнгеш шупшылеш.

— Кö-ö-ршöкыштö нимогай упш уке, — лўдмыж дене, пыкшемалтмыла, ойлаш тöча.— Кöршöкыштö вўд!

— Кузе тушто вўд лийын кертеш? — манеш Исай Александрович. — Тушко упшым оптышда вет. А упш-влак кушко пуреныт?

— Ме, пагалыме чўчўй, нимомат огына пале, — вашештат нуно.

— Йöршеш йўдыгымаш паша,— манеш,— те койдарчыкым ышташ шоненда дыр, — да шкеже кидшым кöршöкыш чыка да ик упшым шўдырен луктеш.

Залыште куанен воштылыт.

— Ну, умбакыже шке лукса, — манеш Исай Александрович. Вес рвезе кöршöкыш кидшым чыка.

— Мо вара?

— Мо? Кöршöкыштö — тугак вўд!

— Вўдшым кышкалза! — оза шўда.

Ик рвезе кöршöк гыч вўдым ведраш кышкалеш да, тудым öрдыжтен, пеш онча.

— Кöршöкна яра, — манын, тудым озалан шуя. Иллюзионист кидышкыже налеш да тушеч уэш кум упшым шўдырен луктеш, ўстембаке шында. Зал тугак совым кыра, воштылеш. Вара кöршöкым кидышкыже налын, öрдыжтен онча.

— Вот ынде кöршöкна чынжымак ярсен,— ышталеш. — Но ныл упшна ок сите. Нуно кушко пуреныт? Те ышда нал дыр?

— Уке, ышна нал,— маныт рвезе-влак.

— Кычалаш кўлеш. Ала озашт деке «чонгештеныт»? Ала теак «солалтенда?» — манын, оза ик рвезым ниялткалаш пиже, пальто урвалте йымалне ала-мом шижеш да, урвалтым нöлталын, ик упшым шўдырен луктеш.

Калык рўж воштылеш. А эше иктым вес рвезын конглайымалныже муэш.

— Эше кок упшна уке,— манеш. — Кушко лийыныт? А вот вуйыштет мотор гына у мием, чарнен шогале да чевер шўргыж гыч имым эплын шўдырен лукто. Калык рўж совым кыра, а тудо, вуйжым шыман савен, сцена гыч ошкыл колта.

Ваштарешыже Истякава шыргыж лекте да погынышо-влак кокла гыч чулымрак ныл енгым сценыш кўзаш ўжö. Нуным ныл пўкеныш шындыш.

— Тендан кокла гыч кумытда чыве лийыда, иктыда — агытан, — мане тудо. — Агытан, «Ко-ко-ко, ку-ка-ре-ку», — манын, муралта, а чыве-влак, «Ке-ке-ке, ко-ко-ко», — манын, тудлан вашештат, а вара муным мунчаш тўналыт, погаш гына ит öркане.

Агытан «Ко-ко-ко», — манын гына шукта, чыве-влак «Ке-ке-ке», — манын, вашештат да тиде гутлаште нунын умшашт гыч муно-влак пултек да пултек лектын возыт. Залыште калык утен каен воштылеш. Тыге иллюзионист ик терке муным погыш.

— Ынде варышкыда волен кертыда. Муным мунчымыланда кугу тау! — шыргыжеш тудо.

— Шкаланда кугу тау, — воштылыт рвезе-влак. — Ынде мемнам муным мунчаш туныктышда вет.

Калык тугак воштылеш, совым кыра.

Артист залыш тўткын, шўтен онча, а вара кенета мутым луктеш.

— Ик ўдырым да ик рвезым мый декем кўзаш йодам.

Тунамак зал покшеч арун чийыше мотор ўдыр кынеле да «Мый лектам»,— мане. Тудым ужын, тыгаяк чулым рвезе тарванымш. Сценыш кўзышö-влаклан оза яшлыкым кучыктыш.

— Яшлык, чўчў, нымыште вара тоя гаяк чап чара, нимат уке! — рвезе шыргыжалын пелешта.

— Чыным ойлет, шольым! — вашештыш артист да, тудын деч яшлыкым налын, калыклан пöрдыктыл ончыкта, изи шем юзо тояж дене «шылде-шолдо» перкала. Яра яшлыкын йўкшö залыште шинчыше-влаклан раш шокта.

Оза яшлыкым ўстембаке шында, тояж дене, пиалан онггым ыштымыла, тўрлö семын пўтыркала, шуктышаш сомылем куштылго лийже манын, шем «юзыжым» яшлык пундашыш йошт виктара, тынгге-тунгге кадыртылеш. А вара калыкым витарен ончалеш да, шокшыжым ик-кок йыр пўтыралын, лывырге кидшым яшлыкыш чыка. Тушто ала-мом, кычалтылын, пудыратышыла коеш. А чурийыштыже кенета куан шижмаш палдырна, яшлык ўмбак тўткын ончалын, нержалтмыла лиеш да, кенета ило капшым нöлталын, писын гына ик чевер ялукым (солыкым) шупшалын, кидшым ончыко шуен, тўткын викте. Вара кенета йошт шузн колтен. Пўсö кўзö, чонгештен, пылыш деч ўлыкырак миен керылтын. Тыгак вес кўзым виктен шуэн. Кўзö шўйын вес велкыже йошт керылтын, а кумшыжо—вуй ўмбалне верештын. Тыге икмыняр жап гыч уло капше кўзö дене йыр авыралтын. Вара Истякава тудын деке миен, чыла кўзым шупшын луктедеи да пелашыжым «утарен».

— Конешне, тиде куштылго номер огыл ыле,—манеш Евдокия Григорьевна.—Кажне гана кудалтымыж годым кугу чытыш, пенгыдылык кўлын Мый тудын ваштареш ончен шогенам. А залыште шинчыше-влак, поснак ўдырамаш-влак кажне гана кўзым кудалтымыж годым «Ой-ой»,—манын, ойганен пелештеныт. Исай Александрович тидлан чот ямдылалтын.

— Ала эше шинчам лумен кышкен?— йодым мый.

— Тидыжат лийын, очыни,—вашештыш тудо.—Путырак виян программым ончыктымо годым,—шуйыш умбакыже мутшым,—погынышо-влак ончылно тиде-тудо лийын ынже кае манын, шекланен, врач-влакым ўжынна. Мутлан, мемнан тыгай номерна ыле. Вуемым ик пўкен тўреш, йолем-влакым вес пўкен тўреш пышта. Вара «юзо» шем тояж дене мыйын ўмбалне, тынгге-тунгге шыман ниялтылын, ала-мом вудыматылеш. Мый, шинчам кумалтен, тунамак нералтен колтем. Малымекем, залысе енг-влак кокла гыч огыл, а сцена шенгелне шинчыше врачым ўжын луктеш.

— Мала, пеш тамлын мала,—манын саде специалист. Вара иллюзионист йол йымач пўкеным шыман налын. Мый тугак кием, кок йолемге тугак южышто тöр кия, манмыла, йöршын тўнгын. Пытартышлан, пырня ўмбаке йол-влакым кок векыла сакен шичмыла, лосток кўзен шинчеш да, имньым поктымыла, «Но-но»,—манын, кок йолжымат рўзкален шинча.

Чыланат тидым öрын, тўткын ончат. Вара артист, ўмбачем волен, пўкеным верышкыже шында, кок йолемге тушко шыман пышта да уэш изи тояж дене вуй гыч йол марте тынгге-тунгге кум гана кондыштара—мый помыжалтам.

— Тиде номердам мыят ужынам да шарнем,—маньым,—тунам ялышкына миенда ыле.

— Шинчам лумен малтымыже але Христос юмым ыресеш пудалыме да моло виян номерым ончыктымыжо годым врач-влак эре тышым, мариемын пуэн кодымо сугыньжым шуктышым, ўдырем-влакым марлан пуыте илат, кум уныкам уло. Эргым армийыш мием толмеке, Тольятти олаште илыш, автозаводым чонгаш полшен, а вара шкенан деке пöртыльö. Ешыж дене посна ила, плотник, столяр пашам ышта. Тиде пöртнам, сар пытымеке, шке чонгышна. Паша верымат вашталташ логале, пелашем деч посна гастрольыш коштмемым чарнышым. Тудын деч посна нимом ыштен кертын омыл, чонем чот ойгырен да шортын. Вара мый школышто библиотекарьлан, партий райкомышто технический служащийлан ыштышым. Пытартыш коло ийыште тыгай сомылымак школышто шуктенам. Пенсийыште улам гынат, кызытат тушак тыршем. Тыге эркын илена.

Ик-кок фотосўрет ден афишым ончем. «**Все новое!** — лудам афишыште возымым. —Раскрытие чудес и тайн египетских, индийских браминов, ламм и деревишей. Превращение человека в курицу на глазах публики. Несгораемый человек на костре. **Истякава** будет пить расплавленную смолу, другие металлы и прочее. Раскрытие столовой базработных чертей (разоблачения). **В программе:** ...Испанская инквизиция, казнь ламы. Истякава зажигает любой предмет выстрелом без прикосновения руки и слова. Живой мертвец. Индийская гробница. Китайская фабрика. Японское жарковье. Текстильная фабрика. **Все в первый раз.** Раскрытие тайн иерусалимских огней. Бездонная пропасть. Платок-самолет. **Все номера исполняются на глазах публики без всяких ширм, загородок и пр. Истякава добавит массу других номеров. Спешите видеть научно-популярную гастроль».**

Теве тыгай, тўрлö сынан программа дене калык ончыко лектыш, ойгай номер-влакым ончыктен коштын, тудым куандарен Истякава.

* * *

КЕЧЫВАЛ деч вара мый корныш тарванышым. Евдокия Григорьевна Новороссийскыш ужатен мийыш.

— Тендам колтымо ок шу,—мане Евдокия Григорьевна,—кеч-мо гынат Исай Александровичын шочмо кундемже гыч улыда.— Вўчкен-вўчкен, мыйым ужата.

Мый Новороссийск—Орджоникидзе рейс дене кайыше автобусыш пурен шинчым. Вашке тудо кужу корныш тарваныш, а Евдокия Григорьевна, кидшым рўзен, шоген кодо. Ойырлымашын кочыжым кажне сайын пала. Мыйынат чонышто ала-можо каньысырын чучеш. Шенгелан кугу патырлыкым ончыктышо мотор ола кодо.

М. ИСИМЕТОВ.

(Мучаш. Тўналтышыже 31-ше №-ан газетыште).

ЧЫЛА КАЛЫКЛАН—ТÖР ПРАВАМ

МЕМНАН элыште мыняр наций ден калык илат? 1897 ийысе всероссийский перепись почеш, нуно 197 лийыныт. 1926 ийысе всесоюзный перепись лийме жаплан 178 марте шагалемыныт. Тиде тенденций умбакыжат виян толын. 1959, 1970 да 1979 ийласе перепись-влак элыштына «шўдö утла» наций ден калык улмым ончыктеныт. Туге гынат... Шукерте огыл центральный печать увертарен: Белоруссийыште илыше ик енгын шотлымыж почеш, Совет Союзын мландыштыже кок шўдö наре этноним уло. Тудын шотлымыжым научный экспертиза пентыдемда гын, теве мо раш лиеш: пытышылан шотлымо калык-влак йомын огытыл, нуно кызытат илат, кажныжын шке проблемыже да интересше уло.

Перестройкылан кöра ме пален налынна: Мўндыр Йўдвелысе, Дальний Востокысо, Сибирьысе, икмыняр моло кундемысе шагал енган калык-влак чынжымак моткоч йöсын илат. Тидын нерген шагал огыл возалтын. Ончыч тыге шонымо: нунылан этнически виянгашышт гарантийым союзный государство да нунын илыме национальный государственность пуат. Но чынжым гын тыге лийын огыл.

Москвасе ученый-влакын—А. Зубовын да А. Салминын шотлымышт почеш, кызыт элыштына 127 калык ила. Тышеч 63 калыкшын шке национально - государственный але административно-территориальный образованийже уке. Кўлеш государственно-правовой атрибут укелан кöра нине калык-влак йорло родо-тукым семын илен толашат (административно-командный система озаланыме условийыште нунын аралалташ йöнышт уке гаяк). Таче ужына: ончыч союзный ведомство-влак кузежым-можым диктоватлен шогеныт гын, ынде нунын верыштым союзный республика-влакын институтышт да структурышт налыныт. Но тидыже шагал енган калык-влакым кўлеш семын аралаш йöным ыштен огыл.

«Партийын кызытсе условийысе национальный политикыже» платформа кўшнö каласыме проблема-влакым решатлаш корным почеш. Тиде йöным кучылтде кодаш правана уке.

Южо йодыш кызытак рашемеш. Мутлан, сар деч ончыч могай калык-влакын национальный государственностыштым пытарыме, тудым угыч пöртылташ лийме. Шагал енган калык-влакын илыме кундемлаште национальный сельский Совет-влакым ышташ палемдыме. 20—30 ийлаште тыгай сельсовет-влак лийыныт да шкеныштым сай могырым ончыктеныт.

Тидын дене пырляк утларак кугу да келге вашталтышым ыштыде ок лий. Государственный строительство шотышто ленинский концепций тыге ойла: чыла калыкын — кугунат, шагал енганынат — тиде але вес форман национальный государственностьым ышташ правакже уло. Тугеже ты концепцийым тўрыснек илышыш пуртышаш улына. Конешне, тыште ик условийым шотыш налде ок лий: ик йылме дене мутланыше енг-влакын тўшкан чумырген илымышт годым национальный образованийым ышташ утларак йöнан.

Тиде йодышым решатлаш жап шуын. Литван южо районыштыжо илыше поляк-влак шкеныштын полномочный форумыштышт тыге кутырен келшеныт: Литовский ССР кöргыштö поляк-влаклан национальный автономийым ышташ кўлеш. 1989 ий ноябрьыште гагауз калыкын чрезвычайный съездше Молдавский ССР-ын составыштыже Гагауз автономный республикым ыштыме нерген увертарен. Öраш гына кодеш: республиканский бюрократий тиде процесс ваштареш тавадан шогалын. Литвасе да Молдавийысе Верховный Совет-влакын Президиумышт кўшнö каласыме пунчал-влакым закондымылан шотленыт.

Украиныште 293 тўжем молдаван ила. Тидыже тысе чумыр калыкын 0,6 процентше лиеш. Республикыште 111 молдаван школ пашам ышта. Молдаван йылме дене икмыняр газет лектеш, радио- да телепередача эрталтыт. Тидын годымак Молдавийыште (а тушто 561 тўжем украинец ила, нуно пўтынь калыкын 14,2 процентше лийыт) ик украин школат, украин газетат уке, тиде йылме дене радио- да телепередача ок эрталт.

Шагал енган калык-влакын проблемыштым ала-кö шонен луктын манаш ок лий. Нунын статусыштым рашемдаш кўлеш. Большевик фракций IV Государственный думылан темлен кертше манын, 1914 ий майыште Ленин «Наций-влакын тöр правашт нерген да шагал енган калык-влакын праваштым аралыме нерген законын проектшым» возен. Кызыт шагал енган калык-влакын праваштым гарантироватлыше закон-влакым ямдылыме годым идейно-теоретический да юридический негыз семын ленинский проектым кучылташ келшен толеш. Владимир Ильич тиде документым пеш кўлешанлан шотлен, но тунам проектым думыш пуаш йöн лийын огыл. Икымше тўнямбал сар тўналын, большевик фракцийым арестоватленыт.

Тиде документым первый гана 1937 ийыште XXX ленинский сборникеш савыктыме. Тушто ончыктымо идейым илышыш пурташ тунам йöн лийын огыл. Таче тудын дек пöртылаш жап толын шуын. Ты шотышто икымше ошкыл ышталтын — шке национально - государственный образований деч öрдыжтö илыше але тыгай образованийдыме граждан-влакын эрык дене национально виянгмышт нерген законын проектшым ямдылыме. Но тышан чарнен шогалаш ок лий. Тыгодым теве мом шотыш налман: элыште наций-влак коклаште отношений пўсемеш.

Революций деч ончычсо Российыште илыше шагал енган шуко калыкын статусшо национальный государственностьым ыштымылан кöра палынак вашталтын. Тидым общественность але тўрыс умылен шуктен огыл. Руш нацийын Российский Федераций деч öрдыжтö илыше представительже-влак национальный союзный республика-влакын территорийыштышт национальный меньшинствыш савырненыт. Чыла моло национальностьын, ты шотыштак шке государственностян национальность-влакын, представительышт вес республика-влакын территорийыштышт национальный меньшинствыш савырненыт. Тиде — принципиально у ситуаций. Тудо ятырже годым национальный экстремизмым верысе шовинизмыш савырнен йöным ышта, национальный меньшинство-влакын гражданский, национальный, профессиональный да моло праваштым шыгыремдымашке кангая. Тидыже тöр права нерген умылымаш дене нигузеат келшен ок тол.

Тачысе задача тыгай: совет обществысе таза демократический вийын пўтынь интеллектуальный потенциалжылан энгертен, национальный проблема-влакым решатлыме корным тыршенак кычалман.

А. ЛИСЕЦКИЙ,
исторический наука доктор.
(АПН).

Книга шӧрлыкдам пойдарыза

ВУЧЫМО САЙ РОМАН

МАРИЙ сылнымутын классикше М. Шкетан нерген пален налаш кеч-кунамат кугу куан. Суапле пашам шуктен уста писательын ик тукым шольыжо Феликс Майоров. Тудо — изаже семынак талантан айдеме. Лудшо-влак ончыкылык писательын «Шеренге» тӱҥалтыш ойлымашыже дене ятыр ий ончыч палыме лийыныт. Тиддеч вара автор лывыргылыман ятыр ойлымашыж дене куандарен, кугу произведенийжымат возен кертшашыжым ӱшандарен ончыктен. Чыла тидыже илен толын тыгак лекте. Яков Павлович Майоров-Шкетан нерген роман возалтын.

«...ТЕНИЙ шыже вашке толын. Покро деч кок кече ончыч лум вочо, кылмыктыш. Тошто Крешын марий-влак покро пайремым ышташ терым кычкен кудалыч, а йӱдым ведра гыч опталмыла йӱр тӱҥале. Эрлашыжым лумын пушыжат ыш код. Унала кайыше-влак, вишкыде лавырам терышт дене ныозыклен, мӧҥгышкышт толыч»... — лудым книга тӱҥалтышыште. Тыште вигак шижат: М. Шкетанын йылмыже лывырге да пэян лийын гын, тудын нергенат шӱмеш вочшо шомак дене каласкалыман. Тиде кумылым Ф. Майоров удан огыл шуктен. Такшым тудо писательын илышыжым сайын пала. Туге чучеш, пуйто автор М. Шкетан дене пырля илен, тудын чыла пашаштыже лийын, творческий лабораторийжым шке шинчаж дене ужын, пален шоген. Тидыже писательын художественный мастарлыкше, фантазийже, иктешлен моштымыжо нерген ойла. Автор пуйто Яков Павлович жапысе илыш кузе вияҥ толмым, ялыште калыкын шкенжым кузе кучымым шке шинчаже дене ужын, шижын сера. Икманаш, писатель лудшым тунамсе жапыш пӧртылтен мошта.

Икымше книгаште революций деч ончычсо илыш, писатель лийшаш рвезын калыкым, еҥ-влакым кузе шымлен, эскерен, умылен толмыжо ончыкталтеш. Теве юмын закон предметым утэ, шоя улмыжым. тунемше-влакын чоньшкышт витарымыжым Майоров ушеш кодшо факт дене ончыкта. Якып юмын законым удан тунемын. Якыпын кокытан отметкым налмыжым пален, школыш арняш ик гана толын коштшо Сергей поп туныктышо деч тыге йодеш:

— Тиде мо тыгае?

— Святой ача, тиде йочан ушыжо ситышын огыл, — шойышташ тӧча туныктышо Онтон.

— Ушыжо ок сите, манат? А вот вес предмет дене сай отметкым налеш. Кузе тидым умылаш кӱштет, пагалыме Антон Тимофеевич? Шойыштaш сай огыл, язык...

Якып мэло предмет дене сайын тунемын, писе ушан лийын. Рвезе изинек пӱртӱсым, илышым йӧратыше кушкын.

Тыге Якып изинек пӱсӧ ушан кушкын, илышым умылен, пален толын, шуко лудын. Тошто илышын сынжым, осалжым, калыкым пызырымым раш ужын. Ты шотышто тудлан революций деч ончыч кугыжан армийыште, империалистический сарыште лиймыжат кугун полшен. Вет тунам кугыжан армийыште революционный шӱлыш чот шарлен, салтак-влак империалист сарыште кӧн верч кредалмыштым, арам вӱрым йоктарымыштым пален налыныт. у илыш толшашым чоныш дене шижыныт. Чыла тидым Ф. Майоров М. Шкетанын армийыште служитлымыже, кӧн дене вашлиймыже, мутланымыже гоч почын ончыкта. Теве революционный шонымашан прапорщик Блинов дене салтак Майоров «наступленийыш, тушман ӱмбаке каяш кӱлешыже уло мо?» манын мутланат. Чын, ты шотышто прапорщик ондак чоян йодыштын умылнала, вара Якыпын революцийлан ӱшанле улмыжым шижеш да тудын дене лӱдде кутыра. Илыш, сар нерген мутланымаш лекмеке, Якып шке шонымашыжым почын ойла:

— Властьым шке кидыш налын веле, тушман дене мирым ышташ лиеш. Вес йӧн дене сарым чараш шонымашат огыл. Тыге Ленин туныкта.

Блинов Майоров деч лач тидымак вучен.

Армийыште служитлымыж дене ончыкылык писатель кугу политический школым эртен шуаралтын, илышым келгын умылаш тӱҥалын.

Сар корно — неле корно. Яков Павлович нелын черланен, армий гыч пӧртылын. Тудо революцийым у илышын ӱжараже семын вашлийын.

— Революций, мый тыйын айдемет улам! — уло йӱкын манын.

М. Шкетан — чынжымак революцийын шочшыжо, тудын эргыже. Революционный илыш шӱлышак тудым творчествылан ямдылен. Илышым йӧратымыже кидыш ручкам налаш таратен.

Подыш лектеш: М. Шкетан творческий пашалан кунам, кузе пижын?

Революций деч вара тудо Совет властьым пеҥгыдемден, виянгден толмо пашаште тырша. Тудо Яраҥыште, Кугунурышто служащий пашам шуктен шога. Илыш шолын толмым, у ден тоштын вашпижмым раш ужеш, калыкын илышым сайын пала. Шуко лудеш. Теве 25 февральыште (1919 ийыште) Яраҥыште уезд погынымаш деч вара Чарла гыч толшо Ошламучаш Йыванын вуйлатыме драмкружок «Тупела илыш» драмым модын ончыктен. Тиде уверым «Марий коммунист» газетыште савыктыме улмаш. Ошламучаш Йыван ден Арпик возеныт. Спектакль калыклан келшен.

Якып первый марий спектакль нерген уверым кугешнен вашлийын. Сай тӱҥалтышлан шотлен. Вет марий калык коклаште тунемше еҥ але шагал. Тудлан пьеса кӱлеш. Илышым сцена гыч модын ончыктен, марий калыкым амызе годсо пычемыш гыч лукташ кӱлеш. Яков Павлович, калыклан илышым чын умылаш полшаш манынак, туныктышо-влак дене пырля Н. Островскийын «Бедность не порок» комедийжым шындаш пижеш. Якып шкежат спектакльыште Митян рольжым модеш. Калык тудым шокшын вашлиеш.

Руш классика дене пальме лиймаш да тидын годымак спектакльыште модмаш Яков Павловичлан пеш сай школ лийын, тыге тудо сценический законымат сайын пален налын, кузе возымо шотышто гын Н. Островский деч тунемын.

Шуко жап шонен коштмеке, шӱм-чоным, уш-акылым шуарен ямдылымеке, самырык еҥ пьесым возаш шинчеш. Яраҥыште пашам ыштымыже да илымыж годым Яков Павлович «Утышо» пьесым воза. Автор шке пьесыжым тӱрлӧ авторын серымыж дене таҥастара. Возымыжым ик жаплан пышта да икмыняр жап гыч уэш луктеш да лудеш. Адак семынже терга, таҥастара. Теве тидын нерген лудына: «Киямат, шке возымым аклаш йӧсӧ, литературым шинчыше еҥлан лудаш пуаш кӱлеш. Ала ончыч сценеш модын ончыкташ да улшо тӧрсырым тӧрлаш? — Якып вуйжым удыралеш».

Вара пьесыжым тӧрла, ешаркала. Воза, удыркала. А возаш куштылгыжак огыл. Тыге возен-тӧрлен толашен кужу жап шинчылтмеке, «тетрадьшым ӱстел яшлыкыш кудалтыш. Нойышо еҥла кугун шӱлалтыш, койкыш комдык возо:

— Тиде паша огыл, а катырге!

Но тиде катырге Якыпым шке ӧлтешыже сайынак ишен шындыш. Кушко кая, кушто ок лий, возымо паша ик семынак чоным чыгылта» — воза Ф. Майоров М. Шкетанын пьесым кузе возаш тӱҥалмыже, кузе пашам чон йӱлен ыштымыж нерген.

Якып пьеса дене пырля уэш почеламутым возаш пижеш. Роман гыч пале, Яков Павлович ондак почеламутымат возен улмаш. Эсогыл тудо рушлат серен. Теве икымше книгаштак М. Шкетанын «Заря» почеламутшым ончыкта. А «Утышо» пьесыжым М. Шкетан кум гана тӧрлен. Творческий паша нерген тыгерак ойла: «Возымым калыклан лукташ вашкыме ок кӱл. Тудо, кийышыжла, чодыра емыж семын эркын кӱэш. Вара тушеч куштыражым ойырен налаш куштылгырак лиеш, — Якып тидым ала-кушто лудын ыле.

Икымше книган мучаште Яков Павлович йӧратыме ӱдыржӧ Марина дене вашлиеш. Тидын нерген пеш ныжылгын возымо.

Владимир ЛЮБИМОВ.

Шуаҥвондан мурсаска

Тушто

Цементан лапашым
Кечыгут вученыт.
Цементан лапашым
Кушто гын кучешыт?
Кечыжат ноялын
Капалташ вашка —
Стройбригада ялын
Мӧҥгыжӧ тошка.
Кодын паша верыште
Шкетын бригадир —
Шкетын лыгг от ыште,
Кеч модешыс вӱр.
Эр марте растворым
Огеш лий кодаш:
Кодеш гын, товарым
Нал — тӱҥал руаш.
А прораб ок чакне,
А прораб манеш:
— Содомлымым чарне,
Капе эр шумеш —
Мый шкенан растворым
Палем: ю вияш.
Ок кылме проворын,
Огешат кӱаҥ...
Бригадир ок шурго,
Бригадир кая:
Стройкышто кидвурго
Кечыгут ноя.
А эрдене толын
Ончалеш асет:
Цемент лапаш шолып —
Пучымыш, шонет.
Весела пеш тушто,
Весела сӱрет:
Кӧ каласа кушто
Чоҥышаш цемент?
А пашаже лийын
Кылдышан керем:
Тудым рудаш вийым
Кӧ дечын арем?
Лач прорабак веле
Тидыжым пала:
Цемент лапаш пелке
Чоҥештен ала?
Минерал ӱяҥдыш
Цементла коеш.
Минерал ешартыш
Немырла шолеш.
Вот молан ыш кылме
Кондымо лапаш.
Тыгай туштым колмо:
Каласеп йолташ.
Ты лапаш ден тушкымо
Пӧрт пырдыж торлен.
Йолташемын туштыжым
Ынде мый палем.

Аяран мотор

Эҥыж — йошкар шовыр
Ончылнем кия.
Да оргажше шыгыр
Кӧ тушко мия?
Мый пурем виешак —
Авыра оргаж.
Йол йымалне пешак
Мо шокта гыж-гож?
Ончалам да, лӱдын,
Шеҥгела чакнем.
Кишке пуйто лӱмын
Лекте ончыкем.
Нушкын толын лишке,
Ок лӱд нигунар.
Аяран шем кишке,
Пеш мотор гына.
Южо еҥ тыгаяк
(Уло але тор)
Чоҥжо кишке гаяк,
Шкеже кеч мотор.

Эврик АНИСИМОВ.

Ер воктене

Ер воктене
коштыт коктын.
Веселаҥын, вашкыде.
Лай мардежше
лӱдде тоштын:
Качын кӧжым ончыде.

„Марийская правда" газет воза

Совет Союзысо Коммунистический партий Центральный Комитетын Пленумжын кокымшо пашакечыж нерген информационный увертарымашым печатлыме, тушто ойлышо влакын выступленийышт дене кӱчыкын палдарыме.

Республикысе спорт илыш нерген увер подборка уло.

Номерыште моло увертарымаш лудаш лиеш.

УВЕРТАРЕНА, ПАЛДАРЕНА

ОНЧЫЗА

7 канал. 6.30 — 120 минут. 8.35 — Салам, музыка. 9.05 — «Васька». Худ. телефильм. 1 да 2 серий. 11.25 — Тӱня йыр. Альманах. 12.25 — Коллаж. 12.30 — Жап. 13.00 — «Шонанпыл» фестиваль. Шри Ланка. 15.35 — «Прелюдия». Док. телефильм. 16.00 — В. Кандинскийын выставкыштыже. 17.00 — Тӱрлӧ жапысе музыка. И. С. Бах. 17.25 — Ик шагат — йочалан. 18.25 — Коллаж. 18.30 — Жап. 19.00 — Мода экономика. 19.50 — «Васька». Худ. телефильм. 1 серий. 21.00 — Жап. 21.30 — Актуальный интервью. 21.40 — «Вокруг смеха». (1989 ий 31 декабрьысе передача). 23.40 — Увер.

12 канал. 8.00 — Гимнастика. 8.15 — Научно-популярный фильм. 8.35, 9.35 — Физика. 9 класс. 9.05 — Немыч йылме. 1 ий. 10.05 — Немыч йылме. 2 ий. 10.35, 11.35 — Музыка. 5 класс. 11.05 — Мемнан сада. 12.05 — «Хождение по мукам». 3 серий. 17.00 — Мультфильм. 17.15 — Украинский ССР Гостелерадио темл. 18.00 — «Шемрокдымо кидемем». Ял калыклан программа. 19.00 — Марий эл. 19.20 — Киножурнал. 19.30 — Увертарымаш, программа. 19.40 — Сайын малыза, йоча-влак. 19.55 — Баскетбол. Р. Корачын кубокшо. Пӧръеҥ-влак. ЦСКА — «Босна» (Югославий). 20.40 — «Мы не чудаки». Док. телефильм. 20.50 — Музыкальный телеабонемент. 21.30 — «Амуланга». Худ. фильм. 22.45 — Волейбол. Кубокым налше-влакын кубокышт. Пӧръеҥ-влак «Динамо» (Московский область) — «Максиконо» (Италий).

КОЛЫШТСА

6.30 — Программа, игече. 6.32 — С... олицын илышыже. 6.52 — Г... зет обзор. 7.30 — Увер. 7.4... — Йошкар-Оласе 1-ше номе... ан школ-интернатын хорже... мура. 8.25 — «Ритм». ... Промышленность, строитель... во да транспорт пашаеҥ-влаклан программа. 18.00 — Увер. 18.10 — «Тылат». Ӱдырамаш-влаклан радиожурнал. 18.30 — Увер.

ИГЕЧЕ

Синоптик-влакын увертарымышт почеш, таче игече пылан шога, коклан ояра. Изи лум лумеш, йӱдым да эрдене тӱтыра налеш. Мардеж кечывалвел-касвелым секундышто 5—10 метр писылык дене пуа. Южын температурыжо кечывалым республика мучко 3 градус йӱштӧ гыч 2 градус марте шокшо, а Йошкар-Олаште 1 градус йӱштӧ гыч 1 градус марте шокшо лиеш.

КИНО

«РОССИЯ» кинотеатр (Кугу зал)

«Стеклянный лабиринт» — 9.30, 13.30, 18, 21.50. «Влюбленный мужчина» — 11.30, 15.40, 20.

«РОССИЯ» кинотеатр (Изи зал)

«Мария Мирабела в Транзистории» — 10, 14 (йоча сеанс). «Вспышка» — 11.40, 20.40. «Всех за решетку» (1 да 2 серий) — 16, 18.20.

«ЭРВИЙ» кинотеатр

«Боны и покой (кугыеҥ-влаклан гына) — 9, 11, 16, 20.50. «Зита и Гита» (1 да 2 серий) — 13, 18.05.

«ОКТЯБРЬ» кинотеатр

«Хон Гиль Дон» — 9, 14, 21.30. «Месть и закон» (1 да 2 серий) — 11.20, 18.50. «Клич свободы» (1 да 2 серий) — 16.10.

«РЕКОРД» кинотеатр

«Пугало из чердачного окна» — 9, 14.30. Мультфильм кинсборник — 10.40. «Дежа вю» — 12.10, 16.30, 18.50, 21.

«МИР» кинотеатр

«Дежа вю» — 11.30, 18.20, 20.30. «В крайнем случае я тебе ничего не скажу» — 14. «Брак с выходными днями» — 16.

КИНОЛЕКТОРИЙ

«Письма мертвого человека» — 17. «Меня зовут Арлекино» (1 да 2 серий, кугыеҥ-влаклан гына) — 19.

Вашке — выставка

Мар... ий АССР-ыште калык творчествын III фестивальжым ... ртарыме шотышто оргкомитет 1990 ий 5 мартыште Йошкар-Олаште, КПСС обкомын Политический просве... щений пӧртыштыжӧ, изобразительный ден декоративн... о-прикладной искусство шотышто пашам эрта... ыште ... ше республиканский выставкым почеш.

Тал... ук жапыште тудым 70 тӱ... ем угла еҥ — республикы... те илыше да уна... лик... ончат.

Вы... влак-... ставкыште участвоваш ... Ӱжына.

(Йошкар-Ола, Гагарин проспект, 8, 113 кабинет) да Марий АССР культура министерствыште (Йошкар-Ола, Первомайский урем, 91, телефон 5-09-72, 5-07-82) налалтеш.

Госфондын поянлыкше

1920 ий 3 февральыште В. И. Ленин Москваште шергакан ӱзгарым аралаш государственный хранилищым (Гохраным) ыштыме нерген РСФСР СНК-н пунчалжым подписатлен.

Гохранлан РСФСР-ын поянлыкшылан шотлалтше шӧртньӧ, платина, ший гыч ыштыме шергакан чыла ӱзгарым да слиткым, бриллиантым, тӱрлӧ тӱсан шергакан кӱым да жемчугым учетыш налаш да аралаш ӱшаныме.

1922 ийыште «Российын алмаз фондшым» (1924 ий гыч «СССР-ын алмаз фондшо») ыштыме. Фондышто кугыжалан шотлалтше ... ыдым вуеш упшалтыме шергакан тӱрлӧ корона, кугыжа-влакын вургемышт да бриллиант пӧлемысе ӱзгар-влак улыт. Чылажат исторический, научный, художественный да материальный поянлыклан шотлалтыт.

1925 ийыште Союз пӧртын Колонный залыштыже «Алмаз фондын» икымше выставкыже лийын. Выставкым Гохран оформитлен да обслуживатлен.

1967 ийыште КПСС ЦК-н да СССР Министр-влак Советын пунчалышт почеш Кремльыште «СССР-ын алмаз фондшо» выставка почылтын. Тудо Совет государствын 50-ше идалыкшылан пӧлеклалтын. 1969 ийыште выставкым пашам эреак ыштышаш савырыме.

Шымлу ий жапыште Гохраныште кугу вашталтыш лийын. Тудын функцийже кызыт чотак кумдакын. Тудо шергакан металлым на...

икмыняр пачаш кугемдаш, калык озанлыкын ты шотышто ... ыжым шукташ да йот элла гыч кондаш тӱр... нек чарнаш полша. Алмаз-влакым ойыркалаш Гохраныште жаплан келшыше технологический оборудованийым кучылтыт.

СНИМКЫЛАШТЕ: старший эксперт О. В. Карпова ...

шергакан чыла ӱзгарым да слиткым, эрыктымыт, тӱрлӧ тӱсан шергакан кӱым да жемчугым учетыш налаш да аралаш ӱшаныме.

1922 ийыште «Российын алмаз фондшым» (1924 ий гыч «СССР-ын алмаз фондшо») ыштыме. Фондышто кугыжалан шогалтыме годым вуеш ушалтыме шергакан тӱрлӧ корона, кугыжа-влакын вургемышт да бриллиант пӧлемысе ӱзгар-влак улыт. Чылажат исторический, научный, художественный да материальный поянлыклан шотлалтыт.

1925 ийыште Союз пӧртын Колонный залыштыже «Алмаз фондын» икымше выставкыже лийын. Выставкым Гохран оформитлен да обслуживатлен.

1967 ийыште КПСС ЦК-н да СССР Министр-влак Советын пунчалышт почеш Кремльыште «СССР-ын алмаз фондшо» выставка почылтын. Тудо Совет государствын 50-ше идалыкшылан пӧлеклалтын. 1969 ийыште выставкым пашам эреак ыштышаш савырыме.

Шымлу ий жапыште Гохраныште кугу вашталтыш лийын. Тудын функцийже кызыт чотак кумдаҥын. Тудо шергакан металлым налеш да калык озанлыкын кӱлешлыкшылан да вес эллашке колташ пуа.

Гохраныште ӱлыкшӧ сортан алмазлан обработкым ыштыме паша вийнен толеш. Тидыже шкенан технический алмазан ресурсшым

икмыняр пачаш кугемдаш, калык озанлыкын ты шотышто йодмыжым шукташ да йот элла гыч кондаш тӱрыснек чарнаш полша. Алмазвлакым ойыркалаш Гохраныште жаплан келшыше технологический оборудованийым кучылтыт.

СНИМКЫЛАШТЕ: старший эксперт О. В. Карпова ден старший инспектор Н. И. Овчинникова хранилищыш кондымо шергакан ӱзгарым аклат; Юрий Чурбанов деч конфисковатлыме икмыняр шергакан ӱзгар.

ТАСС-ын фотожо.

Шеҥгела чакнем.
Кишке пуйто лӱмын
Лекте ончыкем.
Нушкын тольо лишке,
Ок лӱд нигунар.
Аяран шем кишке,
Пеш мотор гына.
Южо ен тыгаяк
(Уло але тор)
Чонжо кишке гаяк,
Шкеже кеч мотор.

Эврик АНИСИМОВ.

Ер воктене

Ер воктене
коштыт коктын,
Веселаҥын, вашкыде.
Лай мардежше
лӱдде тошты:
Качын кӧжым ончыде,
Ӱдыр ӱпым
ниялташ,
ал чурийжым
ончалаш,
«кертым» манын
моктанаш.
Йӱд каваште
шыже водыл
Пыл шеҥгечын лекшыжла,
Тылзе нуным
ужын кодын
Шылын-модын коштмыжла.
Угыч пылын
пыл шеҥгеке,
Тек юарлат маншыла.
Можыч, манын:
«Торлымекем,
Касышт лийже весела?»
Пелйӱд шумым
увертарыш
Агытанын мурыжат—
Пуйто тудо
ушештарыш:
Эх, пытен вет омыжат...
Агытан-влак
лып-лыпланышт.
Мужыр-шамыч ойырлат.
Мутым пуышт нуно
шкаланышт:
Вашлияш тыгак эрлат.
Ер воктене
коктын коштыч,
Коктын-коктын — весела.
Ваш ончалын,
мутым луктыч:
Я, чеверын тачылан.
Ойырлалыч
йӱд рӱдеш
Да малдальыч:
«Молан йӱдшӧ
кӱчык пеш?»
Ужмышт годым
эр чолпаным
Йӧсын чучын ойырлаш.
Кеч, пермак, тый
кыре чаҥым,
Йӱдым ок лий кужемдаш.

Роман РИТОВСКИЙ.

КИНОЛЕКТОРИЙ

«Письма мертвого человека» — 17. «Меня зовут Арлекино» (1 да 2 серий, кугыеҥвлаклан гына) — 19.

Вашке — выставка

Марий АССР-ыште калык творчествын III фестивальжым эртарыме шотышто оргкомитет 1990 ий 5 мартыште Йошкар-Олаште, КПСС обкомын Политический просвещений пӧртыштыжӧ, изобразительный ден декоративно-прикладной искусство шотышто пашам эреак ыштыше республиканский выставкым почеш.

Талук жапыште тудым 70 тӱжем утла еҥ — республикыште илыше да уна-влак ончат.

Выставкыште участвоватлаш ӱжына.

Экспонат Политический просвещений пӧртыштӧ (Йошкар-Ола, Гагарин проспект, 8, 113 кабинет) да Марий АССР культура министерствыште (Йошкар-Ола, Первомайский урем, 91, телефон 5-09-72, 5-07-82) налалтеш.

Призер-влаклан окса премий пуалтеш.

Чебоксарысе «Системпром»

НАУЧНО-ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ ОБЪЕДИНЕНИЙ

колхоз ден совхоз-влаклан программный средствым колтен да озанлыкым виктарыме комплексный автоматизироватлыме системым (АСУ) шыҥдарыме шотышто научнотехнический услугым (НТУ) ыштен кертеш.

АСУ ял озанлык предприятийысе бухгалтерын, экономистын, зоотехникын, агрономын да вуйлатышын автоматизироватлыме паша верышт (АРМ) негызеш ышталеш. Автоматизироватлыме паша вер (АРМ)-влак ик информационный базыш ушалтыт.

Технический средство семын ИБМ ПС/ХТ да «Искра-1030» типан ЭВМ кучылталтеш, тудын кумда карткан печатлыше устройствыжо да «винчестер» типан внешний памятьше (тудын куатше 10 Мбт деч изи огыл) уло.

АСУ-м кучылтмаш ял озанлык бухгалтерыч АРМ-жым шыҥдарыме гыч тӱҥалеш. Тиде пашан кугытшо бухгалтерский учетым комплексно механизироватлыме типовой проектын (ТП КМБУ) I ден II разделлаштыже ончыктымо дене иктаяк.

Ял озанлык бухгалтерын АРМ-же Чуваш АССР, Чебоксар районысо «Ишлейский» совхозышто кок ий утла кучылталтеш, тудо кугу пайдам пуэн шога. Тушто бухгалтерий пашаеҥ-влакым 60 процентлан шагалемдаш йӧн лектын. Водитель ден механизатор-влакын пашашт эреак терталтеш да лончылалтеш, сандене приписким ышташ да топливым шолышташ йӧн пытен. Тидлан кӧра топливым ятырлан шагалрак пытараш тӱҥалме.

Агропромышленный комплексысе специалист-влаклан АРМ-ым ямдылыше-влакын икымше всесоюзный конкурсыштышт тиде АРМ-ым кумылаҥдыше премий дене палемдыме.

Ял озанлык предприятийын шкенжын ЭВМ-же уке гын, Чебоксарысе «Системпром» НПО программный средствым кӱлеш технический средствыге тичмаш комплект дене колтен кертеш.

Тыгай адрес дене умылен налман: 428027, Чуваш АССР, Чебоксар ола, Хузангай урем, 14. Телефон 25-03-79, 25-99-66.

ПАЛЕН ЛИЙЗА

Избиратель-влакын республиканский клубышт агропромышленный комплексысе пашаче коллектив ден общественный организаций-влакын калык депутатыш ойырымо кандидатышт дене вашлиймашке ӱжеш.

Вашлиймаш 8 февральыште Политпросвещений пӧртын кугу залыштыже эртаралтеш. Тудо 17 шагатыште тӱҥалеш.

* * *

8 февральыште 18 гыч 20 шагат марте «Тендан шонымашда могай?» телефон воктене Йошкар-Ола горисполком председатель Юрий Александрович Минаков лиеш да йодышлан вашешташ тӱҥалеш. Тудын телефонжо 5-32-05.

* * *

8 февральыште 18 гыч 20 шагат марте ӱшанен дачоным почын ойлымо телефон воктене педагог-психолог Нинель Лазаревна Гинзбург дежуритлаш тӱҥалеш. Самырык еҥвлак тудлан 3-29-83 номер дене йыҥгыртатен кертыт.

Финалыште — кумытын

СПОРТ СПОРТ

ПЫТАРТЫШ ийлаште Йошкар-Ола, Волжск, Звенигово ече дене ятыр кугу соревнованийым эртарыме рӱдӧ верыш савырненыт. Тушто Российысе моло кундем гычат спортсмен-влак вийым тергат. Кодшо кечылаштат нуным Корта вокте-ысе ече стадионышто ужаш йӧн лие. Тиде ганаже латвич-латкуд ияш рвезе ден ӱдыр-влак РСФСР калык образований министерствын зональный таҥасымаштыже стартыш лектыныт. Нуно Московский областьысе Химки олаште эртаралтшаш финальный соревнованийыш логалшаш верч ӱчашеныт.

Торжественный ужаш деч вара тӱҥ событий тӱҥалын. Ӱдыр-влак кум меҥган корнышто усталыкым ончыктышаш улыт гын, рвезе-влакым вич километран дистанцийыште экзамен вучен. Кажне группыштыжо витле утла спортсмен лийын. Игече ночко шоген, эсогыл йӱр шӱведен. Чыла тидыже участник-влак деч изи огыл мастарлыкым йодын. Тыгай ӱлмышт дене Чуваш АССР гыч С. Иванова ден О. Тимофеева ойыртемалтыныт. А кумшо верыш Саратовский областьын представительницыже О. Буякова лектын.

Рвезе-влакын ӱчашымаштыштат икымше приз чуваш ечызе В. Поляковлан логалын. Жапше — 16 минутат 07 секунд. Тудлан кум секундым гына А. Чичеров (Куйбышевский область) модын колтен. Кумшо призер — Э. Грачев (Горьковский область). Мемнан-влак кокла гыч К. Калинин визымше лийын.

Вес кечын эстафетан таҥгасымаш-влак эртаралтыныт. Нуныштт кеч-могай соревнованийым сӧрастарат. Ӱдыр-влак тӱшкаште кум километрым ныл этап дене куржмаште эн сай результатым Татар АССР-ын командыже ончыктен — 43 минутат 43 секунд. Куйбышевский областьын кокымшо верыш лекше сборныйжо сеҥгыше деч 54 секундлан почеш кодын. Марий ӱдыр-влакат макым шукылан пуэн огытыл. Нунын жапышт — кумшо.

Пытартыш кечын рвезевлак лу километран трассыште ончыл верыш лекшаш верч кучедальыч. Теве зритель-влак ончылно моткоч писын А. Чичеров кая. Тудо старт гычак лидер семын ойыртемалтын да инициативым финиш марте мучыштаен огыл. 25 минутат 20 секунд жап дене эн кӱкшӧ наградым озаже лийын. А Татар АССР-ын да Ульяновский областьын чапыштым аралыше-влак Р. Сабирзянов ден О. Лебедев кокымшо да кумшо призер лиймышт дене тренерыштым куандареныт. Мемнан-влак кокла гыч К. Калининак нылымше километр марте эре лидер-влак коклаште каен, но ечыжым тугымылан кӧра латшымше результатым веле ончыктен.

Ӱдыр-влакын вич километрыш коштмаште ӱчашымашыштат икымше вер ушнен — Татар АССР гыч Э. Вотяковалан логалын. Трассым тудо 13 минутат 36 секундышто эртен. Сеҥышылан латшым секундым модын колтымеке, мемнан команда гыч Е. Кропотова нылымше верым налын да финалыш логалын. Тыгай пиалак йолташыже М. Юртиковалан шыргыжалын. Нунын деч посна Химкиште тыгак К. Калинин таҥгасаш тӱҥалеш.

А команда дене вийым тергеме результат могай? Тӱшка зачетышто икымше степенян дипломым чуваш ечызе-влак налыныт. Нунын почеш Куйбышевский областьын да Татар АССР-ын командышт лийыныт. Лудшо умылынеже: а мемнан-влак? Вашештена: визымше вереш веле кодыныт. Ончычсо дене таҥгастарымаште пальнак мӧҥгештыныт. Тышеч иктешлаш лиеш: резервым куштымаште ситыдымашна шагал огыл. А вет тренер-влак радам изи огыл, тиде пашам шукташ шӱдӧ кум специалистлан ӱшаныме. Тышеч витле кудытыжо штатный пашаеҥ улыт. Республикыштына йоча спортивный школлаште гына спортын тиде видше дене специализироватлалтше латиндеш отделений уло. Тушто 4132 еҥ мастарлыкым кӧлта. Но эртыше зональный соревнований ончыктыш: тыршыме саска утыждене куандарыше огыл. Шуко ечызына эсогыл лу эн тале-влак радамыш логал кертын огытыл.

В. ВИНОГРАДОВ,
СССР спорт мастер.

Редактор В. А. МАТЮШЕВ.

Редакцийын адресше:

424000, Йошкар-Ола, СССР Вооруженный Вийын 70-шо идалыкше урем, 20

Талукышто 300 номер лектеш.

Тираж 17566.

Газетын индексше 52710

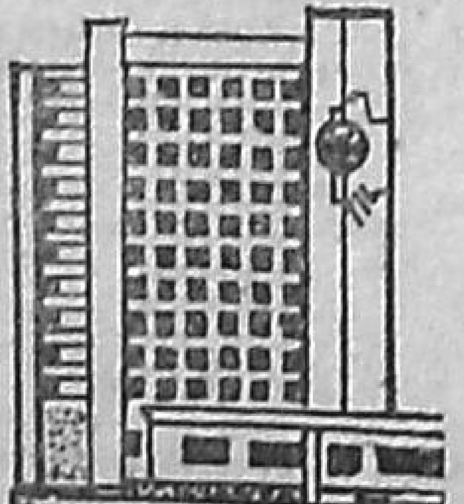

Телефон-влак:

Редактор — 5-08-40

Заместитель-влак — 5-25-36, 5-39-26

Приемный — 5-37-91

Ответственный секретарь — 5-35-73

Заместитель-влак — 5-39-36

ОТДЕЛ-ВЛАК:

Партийный илыш — 5-53-18

Идеологический — 5-54-34

Промышленность, строительство да транспорт — 5-54-89

Аграрный — 5-29-77

Совет паша да быт — 5-42-22

Культура, литература да искусство — 5-08-64

Информаций да письма — 5-39-19, 5-43-72

Кусарыше — 5-39-55.

Увертарымаш — 5-39-44

Газетын собкоржо-влак:

У Торъялыште — 9-15-19.

Моркышто — 9-16-86

Звениговышто — 9-22-83.

Оршанкыште — 2-17-38.

Марий АССР Госкомиздатын республиканский полиграфическо-редакционный объединенийже

424700, Йошкар-Ола, Комсомольский урем, 112.

Э—00416. Заказ 0052.